

บทที่ 3

มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมในพระพุทธศาสนา

ความยุติธรรมเมื่อมองในทัศนะของพระพุทธศาสนาเป็นคุณธรรม (virtue) และเป็นความดีที่มีคุณค่าในตัวเองตามหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยสอดคล้องกับสังฆธรรมมีหลักปฏิจักษมุปาบาทและกฎแห่งกรรม เป็นต้น อันเป็นกฎธรรมชาติซึ่งเป็นเหตุผลที่นำมาใช้ในการให้เหตุผลในมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมของพระพุทธศาสนาได้ หลักความยุติธรรมในพระพุทธศาสนา เช่น หลักสิทธิและหน้าที่ อยู่ในกรอบของจริยธรรมอันเป็นกุศลกรรมซึ่งทำให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นรวมทั้งสังคมทั้งในปัจจุบันและอนาคต ความยุติธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีค่าทางจริยธรรมเพื่อความสงบสุขทั้งของปัจเจกบุคคลและสังคม ดังจะนำมาอภิปรายเป็นลำดับไปดังนี้

3.1 จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือว่ามีความจริงสองระดับคือ ปรมัตถสัจจะ¹ และ สมมุติสัจจะ² หรือที่นิยมเรียกกันว่า “ความจริงระดับปรมัตถ์” และ “ความจริงระดับสมมติ” ซึ่งทำให้ภาษาที่ใช้สื่อความจริงเหล่านี้มีสองแบบไปด้วย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจะทรงแสดงด้วยภาษาสองแบบ เมื่อพูดถึงความจริงในระดับปรมัตถ์ มนุษย์ หมายถึง ชั้น 5 แต่เมื่อพูดถึงมนุษย์ในระดับสมมติที่มีชีวิต มีความเฉพาะตัว และมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น พระพุทธศาสนาก็ยอมรับมนุษย์ในฐานะที่มีตัวตน ซึ่งเป็นการยอมรับทางจริยธรรม (Somporn Promta, n.d., p. 43) พระพุทธศาสนาถือว่ามีความจริงในระดับปรมัตถ์ แต่ก็ไม่ปฏิเสธความจริงในระดับสมมติ โดยไม่ได้วางระบบจริยธรรมไว้เฉพาะภาษาสมมติสัจจะเท่านั้น แต่ระบบจริยธรรมของพระพุทธศาสนาอิงอาศัยระบบสังฆธรรมเป็น

---

¹ ปรมัตถสัจจะ เป็นความจริงสูงสุด ตรงตามสภาวะไม่สามารถลดทอนได้อีกคือ ชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

² สมมุติสัจจะ เป็นความจริงในระดับสมมติ เป็นโวหารคือ จริงตามที่มีมติร่วมกันตามที่ได้ตกลงกันได้ เช่น นายแดง ไต่ ปลาหมึก ภูเขา

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 75-76)

ฐานสำคัญคือ กฎธรรมชาติ (natural laws) เนื่องจากมนุษย์เป็นปัจจัยในกระบวนการของเหตุปัจจัยตามธรรมชาติ จริยธรรมจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังขธรรม โดยผ่านการแสดงออกทางความคิดและพฤติกรรมมนุษย์ได้แก่ กาย วาจา และใจ

หลักการในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อเจตนาของผู้กระทำ ดังนั้นเจตนาจึงเป็นตัวกำหนดลักษณะหรือค่าทางจริยธรรม โดยที่การกำหนดความหมายทางจริยธรรมหรือสร้างระบบจริยธรรมจำเป็นต้องอาศัยปัญญาในการทำความเข้าใจว่า กระบวนการธรรมชาติเป็นกระบวนการตามเหตุปัจจัย จึงพัฒนาวิธีการในการปฏิบัติให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ แล้วจึงวางระบบสังคม (ชาลฎนรงค์ บุญหนุน, 2550, น. 37-38) โดยที่พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์มีสองสถานะในเวลาเดียวกัน คือ

1) มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีทุกขให้จัดการ จริยธรรมส่วนบุคคลช่วยให้สังคมมีสมาชิกที่มีคุณภาพ โดยมีเป้าหมายสูงสุดก็คือ การบรรลุพระนิพพาน ซึ่งเป็นเสรีภาพขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา

2) มนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคมที่ต้องเรียนรู้ในการอยู่ร่วมกัน จริยธรรมทางสังคมช่วยให้มีกฎเกณฑ์เพื่อให้เกิดความยุติธรรมในการอยู่ร่วมกัน โดยมีเป้าหมายสูงสุดก็คือ การอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก (well-being)

(สมภาร พรหมทา, 2548, น. 518-519)

ดังนั้นในพระพุทธศาสนามนุษย์จะมีความสุขทั้งในแง่ที่เป็นส่วนตัวและส่วนรวมหรือสังคม โดยที่หลักความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาจะไม่ขัดแย้งกับความคิดหลักที่มุ่งละตัวตน (unselfish) มุ่งพ้นจากกิเลสของปัจเจกบุคคล และถือว่าสังคมมีไว้เพื่อพัฒนาตัวเองให้ได้มากที่สุด ปัจเจกบุคคลจึงมีหน้าที่ในการให้ความร่วมมือทางสังคมอย่างดีที่สุดเพื่อความสงบสุขของสังคมเช่นกัน

ลักษณะคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนเกี่ยวกับความจริงที่เป็นประโยชน์และนำมาใช้ได้จริงในชีวิต ถึงแม้ว่าบางสิ่งจะเป็นความจริง แต่ถ้าไม่มีประโยชน์แก่ชีวิตแล้วพระพุทธเจ้าจะไม่ทรงสอน เช่น ปัญหาทางอภิปรัชญาในเรื่องที่เป็นอภิปรัชญาที่เกี่ยวกับปัญหาเรื่องโลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่เป็นต้น ลักษณะคำสอนในพระพุทธศาสนาจึงแบ่งได้เป็น 2 ประเภท

1) ลักษณะคำสอนที่เป็นธรรมชาติภายในของมนุษย์ คือ ไม่ว่ามนุษย์จะอยู่ต่างถิ่นฐานหรือต่างยุคสมัย ก็มีลักษณะภายในที่เหมือนกัน คือ โลก โกรธ หลง เป็นรากเหง้าของมนุษย์ คำสอนที่เป็นธรรมชาติภายในของมนุษย์นี้สามารถใช้ได้ทุกยุคสมัยตราบใดที่มีมนุษย์อยู่ในสังคม (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 917)

2) ลักษณะคำสอนเชิงสังคม คือ หลักจริยธรรมต่างๆ ที่ใช้ให้เหมาะกับบุคคล และโอกาส เช่น ทิศ 6 ราชธรรม 10 สังคหวัตถุ 4 โดยสามารถประยุกต์ได้เมื่อสภาวะแวดล้อมทางสังคมเปลี่ยนไป

ในทัศนะของพระพุทธศาสนามนุษย์มีความเห็นแก่ตัว จึงจำเป็นต้องมีกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันเพื่อไม่ให้ความเห็นแก่ตัวของมนุษย์เบียดเบียนผู้อื่น พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นก็เพื่อจุดมุ่งหมายนี้ โดยวินัยเป็นเครื่องมือของธรรม (คำสอนในพระพุทธศาสนา) สำหรับจัดสรรสังคมหรือชุมชนให้เป็นไปตามหลักการและความมุ่งหมายของธรรมในพระพุทธศาสนา โดยธรรมมุ่งเนื้อหาเน้นที่บุคคล วินัยมุ่งรูปแบบเน้นที่ระบบ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 450) ความหมายของวินัยจะสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อเชื่อมต่อกับความหมายของธรรม สมภาร พรหมทา เห็นว่าศีลในพระพุทธศาสนาเชื่อมโยงไปหาการมองโลกแบบสมมติ แต่ธรรมเชื่อมโยงไปหาการมองโลกแบบปรมาตม โดยที่วินัยก็คือสิ่งเดียวกับศีล¹ วินัยจึงเป็นเครื่องมือในการจัดระเบียบชีวิตแบบพุทธให้เกิดขึ้นจริง (2548, น. 498 -499)

พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ธรรมซึ่งก็คือ กฎธรรมชาติที่มีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้นแม้ว่าจะไม่มีพระพุทธเจ้าก็ตาม ธรรมก็ยังคงเป็นเช่นนั้นเอง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้จึงแสดง จำแนก บัญญัติ เปิดเผย โดยเรียกธรรมนี้ว่า “มัชฌิมาธรรม หรือ ธรรมสายกลาง” โดยมีข้อปฏิบัติที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา หรือ ทางสายกลาง” เป็นทางแห่งการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา โดยไม่เอียงเข้าใกล้หนทางที่สุดโต่งทั้ง 2 ทางซึ่งได้แก่

1) กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย เป็นของปุถุชน ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

2) อตตกิลมถานุโยค คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน เป็นทุกข์ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 4, น. 20)

ธรรมทั้งหลายที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงนี้จึง “เป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 11, น. 138) พระพุทธเจ้าทรงสอนอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นหลักธรรมที่

¹ ศีลแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ศีลของนักบวช เรียกว่า อนาคารยวินัย เช่น ศีล 227 ข้อ และ ศีลของฆราวาส เรียกว่า อาคารยวินัย เช่น ศีล 5 ศีล 8

ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา โดยใช้วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ คือ เป็นการแสดงจากเหตุไปหาผล ดังจะเห็นได้จากพุทธพจน์ที่พระองค์ได้ทรงแสดงไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์ขอรหัส คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์
แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสพกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์
ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สิ่งปรารถนาก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อรูปาทานชั้น 5 ก็เป็นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์สมุทยอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วย
ความเพติดเพลินและความกำหนด มีปกติให้เพติดเพลินในอารมณ์

นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์นิโรธอริยสัจ คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วย

วิราคะ ความสละ ความสละทิ้ง ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ อริยมรรคมีองค์ 8 นี้แหละ
คือ

- 1) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)
- 2) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
- 3) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)
- 4) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
- 5) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
- 6) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
- 7) สัมมาสติ (ระลึกชอบ)
- 8) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 4, น. 21-22)

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นการบอกถึง ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และวิถีทางในการดับทุกข์ มรรคจึงมีความหมายครอบคลุมภาคปฏิบัติทั้งหมด ระบบการปฏิบัติของมรรคเมื่อจัดรูปแบบเป็น 3 หมวดเรียกว่า ไตรสิกขา โดยแบ่งเป็นสิกขา 3 ประการ ดังนี้

- 1) อธิศีลสิกขา (หมวดศีล) เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติสำหรับอบรมกาย วาจา ได้แก่ สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
- 2) อธิจิตตสิกขา (หมวดสมาธิ) เกี่ยวข้องกับการฝึกอบรมจิตใจ การปลุกฝังคุณธรรม

การสร้างเสริมคุณภาพจิต ได้แก่ สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

3) อธิปัญญาสิกขา (หมวดปัญญา) เกี่ยวข้องกับการอบรมปัญญาเพื่อให้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ได้แก่ สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 603-604)

อย่างไรก็ตาม ชีวิตปุถุชนไม่ได้ปราศจากความหลุดพ้นอย่างพระอริยบุคคลเสมอไป แต่ยังต้องการการอยู่ร่วมกันในสังคม พระพุทธศาสนาจึงยอมรับการกระทำที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น การกระทำใดที่ไม่เป็นประโยชน์พระพุทธเจ้าไม่ทรงสนับสนุน ทำให้ปัจเจกบุคคลมีฐานะ หน้าที่ บทบาท และผลประโยชน์ต่าง ๆ ร่วมกันในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาจึงเป็นการแก้ทุกขในระบอบโลกียะ (ทางโลก) โดยที่พระพุทธศาสนาไม่มีมุมมองที่แยกขาดระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคม รวมทั้งความคิดที่ดีกับการกระทำที่ดี ดังนั้นสิ่งเหล่านี้จึงมีความสัมพันธ์ไปในทิศทางเดียวกัน โดยความยุติธรรมเกี่ยวข้องกับอริยสิกขา (หมวดศีล) และ อธิปัญญาสิกขา (หมวดปัญญา) เนื่องจากความยุติธรรมเป็นคุณธรรมสำหรับปัจเจกบุคคลนับเป็นกุศลธรรมอย่างหนึ่งซึ่งต้องประกอบด้วยปัญญาและคุณธรรมอื่นๆ เช่น พรหมวิหาร 4 เพื่อให้การกระทำนั้นเป็นไปในทางที่ถูกต้องดีงามทั้งกาย วาจา และใจ ความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญทั้งแก่ความถูกต้องและความดีควบคู่กันไป โดยมีธรรมเป็นเครื่องแสดงถึงความดี และวินัยหรือศีลเป็นเครื่องแสดงถึงความถูกต้องนั่นเอง

เพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนและถูกต้องในเรื่องความยุติธรรมตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เราควรเข้าใจก่อนว่า คำว่า “ความยุติธรรม” ที่กล่าวถึงนี้เป็นนิทัศน์ของนักคิดตะวันตก ไม่ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในคำสอนหรือในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา แต่โดยเนื้อหาสาระสำคัญสอดคล้องกับคำสอนหลายเรื่องในพระพุทธศาสนา เพราะความหมายสำคัญของความยุติธรรมคือการที่บุคคล กลุ่มบุคคล หรือสังคม ได้รับหรือได้ทำในสิ่งที่ตนเองควรได้รับหรือควรทำได้ เช่น คนที่เป็นบุตรเหมือนกันก็ควรได้รับการปฏิบัติจากบิดามารดาเหมือนกัน บิดามารดาก็ต้องปฏิบัติต่อบุตรทุกคนเหมือนกัน จึงจะเกิดความยุติธรรม ซึ่งความหมายเช่นนี้ปรากฏอยู่ในคำสอนหลายเรื่องของพระพุทธศาสนา เช่น สอดคล้องกับคำสอนเรื่องหน้าที่ของบิดามารดาต้องปฏิบัติต่อบุตรเหมือนกันและสอดคล้องกับคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังนั้นจึงถือได้ว่า พระพุทธศาสนาก็มีนิทัศน์เรื่องความยุติธรรมเช่นกัน ซึ่งเราจะได้นำรายละเอียดมาอภิปรายเป็นลำดับต่อไป

3.2 การให้เหตุผลในมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ยอมรับว่า กฎธรรมชาตินี้เป็นสัจธรรม ทั้งวัตถุประสงค์และนามธรรมทั้งหมด (ยกเว้น นิพพาน ซึ่งเป็นความจริงสูงสุดเพียงอย่างเดียว) อยู่ภายใต้หลักความสัมพันธ์ที่มีความเป็นเหตุและผลแบบอิงอาศัยกันเรียกว่า “หลักปฏิจจสมุปบาท” โดยสภาวะธรรมตามธรรมชาตินี้เป็นพื้นฐานสำคัญของจริยธรรมในพระพุทธศาสนา และมีกฎอันเกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาตินี้ เรียกว่า “กฎแห่งกรรม”

ในความเป็นจริงกฎไม่เคยเปลี่ยนแปลง ไม่มีผู้สร้างกฎ เพราะสภาวะธรรมทั้งหลายต้องเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยที่มันเป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา) การเรียกชื่อว่าเป็น “กฎ” เป็นเพียงบัญญัติ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 70/32) มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมของพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นจริยธรรมประการหนึ่งก็มีรากฐานอยู่บนกฎธรรมชาตินี้หรือสัจธรรมเหล่านี้เหมือนจริยธรรมอื่น ๆ กฎธรรมชาตินี้จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่น่ามาใช้ในการให้เหตุผลแก่มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมได้ดังนี้

3.2.1 หลักปฏิจจสมุปบาทและไตรลักษณ์

ปฏิจจสมุปบาทเป็นสัจธรรมที่ถือว่าเป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่ง ดังคำอธิบายความเป็นกฎธรรมชาตินี้หรือธรรมนิยามของปฏิจจสมุปบาทที่ว่า “กฎธรรมชาตินี้เป็นธรรมชาติ คือ ภาวะที่ทรงตัวอยู่โดยธรรมดา เป็น ธรรมฐิติ คือ ภาวะที่ตั้งอยู่หรือเป็นหลักแน่นอนอยู่โดยธรรมดา เป็น ธรรมนิยาม” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547, น. 2-3) โดยพระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบกฎ แล้วทรงนำมาชี้แจงอธิบายแก่ชาวโลก พระองค์ไม่ใช่เจ้าของธรรม ธรรมนั้นเป็นไปตามธรรมชาติและไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะอุบัติหรือไม่ ธรรมก็ยังคงอยู่เป็นไปตามธรรมดา และตั้งอยู่อย่างนั้น การเกิดขึ้นและดับไปของสรรพสิ่งซึ่งแสดงในเชิงเหตุและผล เป็นอาการที่สิ่งทั้งหลายอิงอาศัยกัน ดังพุทธพจน์ในเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่ว่าด้วยปัจจัย 12 อย่างที่ว่า

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
 เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
 เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
 เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
 เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
 เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
 เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
 เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
 เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี
 เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
 อุปายาสจึงมี

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 242)

พระสูตรข้างต้นเป็นการแสดงปฏิจจสมุปบาทในฝ่ายเกิด เรียกว่า ทุกขสมุทัยอริยสัจ คือเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ โดยพระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุปัจจัยในการดับทุกข์ไว้ด้วยเช่นกัน เรียกว่า ทุกขนิโรธอริยสัจ ดังนี้

เพราะอวิชชาสำรอกดับไป สังขารจึงดับ
 เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
 เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ
 เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
 เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ
 เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
 เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
 เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ
 เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
 เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
 เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
 อุปายาสจึงดับ

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 243)

ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ความยุติธรรมจึงเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล เพราะความยุติธรรมเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมและปรากฏการณ์ทางสังคมก็เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติประเภทหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์ เช่น เราปลูกผักย่อมต้องได้ผัก ไม่ใช่ได้ผลไม้ เมื่อนำหลักปฏิจจสมุปบาทมาประยุกต์ใช้ทางด้านจริยธรรมเพื่อให้เหตุผลสนับสนุนในทัศนะเรื่องความยุติธรรม เราอาจกล่าวได้ว่า การกระทำที่สอดคล้องกับหลักปฏิจจสมุปบาทเป็นการกระทำที่มีความถูกต้องตามหลักความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลและก็คือ มีความยุติธรรม

นั่นเอง แสดงให้เห็นว่าความยุติธรรมตามธรรมชาตินี้มีลักษณะที่เที่ยงธรรม (fair) เพราะถูกต้องตามหลักแห่งเหตุและผล

นอกจากหลักปัจจุสมุปบาทแล้วยังมีอีกคำสอนหนึ่งที่แสดงสัจธรรมอันเป็นกฎธรรมชาติซึ่งมีความสัมพันธ์กับปัจจุสมุปบาทเพราะเป็นสัจธรรมที่เป็นลักษณะร่วมแห่งสรรพสิ่งเหมือนปัจจุสมุปบาท สัจธรรมดังกล่าวนี้คือ ไตรลักษณ์ หรือ สามัญลักษณ์ ซึ่งหมายถึงลักษณะร่วม 3 อย่างดังนี้

- 1) อนิจจตา (impermanence) ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป
- 2) ทุกขตา (conflict) คือ ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัวมีความขัดแย้งในตัว
- 3) อนัตตตา (non-self) คือ ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547, น. 4-5)

ไตรลักษณ์มีความสัมพันธ์กับหลักปัจจุสมุปบาท เนื่องจากเป็นกฎธรรมชาติเหมือนกันเพียงแต่แสดงคนละแง่มุม ไตรลักษณ์แสดงลักษณะของสิ่งทั้งหลายซึ่งปรากฏอย่างนั้น แต่ปัจจุสมุปบาทแสดงอาการที่ธรรมทั้งหลายยังธรรมทั้งหลายให้เกิดขึ้นโดยความประกอบพร้อมแห่งเหตุเป็นปัจจัย (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2547, น. 2) ไตรลักษณ์จึงบ่งชี้ถึงสภาวะของความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาว่า ทุกคนอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเดียวกันซึ่งมีความไม่แน่นอนเป็นทุกข์ และไม่สามารถครอบครองได้ ดังนั้นสรรพสิ่งจึงไม่มีต้นกำเนิดและจุดสุดท้าย ไม่มีผู้สร้าง บันดาล ทุกอย่างเกิดขึ้นและดับลงตามธรรมชาติ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่อความดับแห่งเหตุทั้งหลายว่า “เมื่อเหตุทั้งหลายระงับไป วงจร (วัฏฏะ) ขาด ก็ไม่หมุนต่อไป ชีวิตประเสริฐ (พรหมจรรย์) ย่อมมีเพื่อการทำความจบสิ้นทุกข์อย่างนี้ เมื่อหาตัวสัตว์ไม่ได้ จึงไม่มีทั้งขาดสูญ ไม่มีทั้งเที่ยงแท้ยั่งยืน” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 70/27)

ความเปลี่ยนแปลง และความไม่แน่นอนของสิ่งต่าง ๆ ทำให้เห็นความแปรผันของชีวิตว่าเป็นทุกข์ไม่สามารถคงทนอยู่ได้ เป็นการเตือนสติไม่ให้ประมาท โดยรู้จักละวางเมื่อได้พยายามเต็มที่แล้ว ความเข้าใจที่แท้จริงเช่นนี้จะนำพามนุษย์ไปสู่หนทางอันประเสริฐซึ่งเป็นปัญญาสูงสุดคือ นิพพานได้ในที่สุด หากเราเห็นคุณค่าของไตรลักษณ์ ไม่ปล่อยให้ความหลงผิดครอบงำจนทำสิ่งที่ไม่ควรทำ เช่น ไม่เกิดความลำเอียง (อคติ) เราก็จะสามารถรักษาความยุติธรรมให้คงอยู่ได้ การเข้าใจอนัตตตาว่า เป็นการไม่ยึดถือว่าเราเป็นนั่น นั่นเป็นของเรา จะช่วยให้มนุษย์

ขจัดกิเลสตัณหา อันเป็นรากเหง้าของความเห็นแก่ตัว ซึ่งจะทำให้มนุษย์ไม่เบียดเบียนผู้อื่นและสังคม ส่งผลให้เกิดความยุติธรรมและความสงบสุขขึ้น

คุณค่าของไตรลักษณ์ก็คือ การสำนึกในไตรลักษณ์ซึ่งเป็นเครื่องเตือนไม่ให้ทำความชั่ว ทำแต่ความดี จนเมื่อรู้แจ้งไตรลักษณ์อย่างสมบูรณ์แล้ว ทำให้ดำรงจิตเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง หลุดพ้น มีเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ ถือเป็นจุดสุดยอดทางจริยธรรม(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 70/46) ผู้มองเห็นไตรลักษณ์ รู้เท่าทันธรรมดา แม้ยังเสพความสุข ก็จะไม่มัวเมาถึงกับหมกมุ่นจนทำให้เกิดโทษรุนแรงจนเป็นเหตุแห่งการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ความยุติธรรมในสังคมจึงเกิดขึ้นได้

ดังนั้น หลักปรัชญาสมุปบาทจึงสนับสนุนความยุติธรรมโดยแสดงให้เห็นว่า การกระทำที่ถูกต้องตามหลักแห่งเหตุและผลเป็นการกระทำที่ยุติธรรม และหลักไตรลักษณ์ก็สนับสนุนโดยแสดงให้เห็นว่า สรรพสิ่งมีความเท่าเทียมกัน ทุกสิ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขเดียวกัน ไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบใคร

3.2.2 กฎแห่งกรรม

กฎแห่งกรรมก็เป็นกฎธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ครอบคลุมเฉพาะสิ่งมีชีวิต เป็นกฎที่มีลักษณะทั่วไปที่ให้ผลอย่างเท่าเทียมกันแก่สรรพสัตว์ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 14, น. 350) กฎแห่งกรรมจึงเป็นเงื่อนไขของความยุติธรรมในพระพุทธานุศาสน์ โดยมีหลักว่ากรรมดีหรือชั่วทุกอย่างที่คนสะสมไว้ย่อมมีผล ไม่สูญเปล่า ซึ่งเป็นความยุติธรรมที่เรียกว่า “สิ่งที่สมควรได้รับทางจริยธรรม” (moral desert) ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำดีย่อมได้ดี ผู้ทำชั่วย่อมได้ชั่ว” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 15, น. 374) ความเป็นจริงกฎไม่เคยเปลี่ยนแปลง ไม่มีผู้สร้างกฎ เพราะสภาวะธรรมทั้งหลายต้องเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยที่มันเป็นเช่นนั้นเอง (ตถตา) การเรียกชื่อว่าเป็น “กฎ” เป็นเพียงบัญญัติในพระพุทธานุศาสน์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 70/32)

พระพุทธานุศาสน์ยอมรับว่าจักรวาลมีกฎเกณฑ์บางอย่างคอยควบคุมให้มีการดำเนินไปตามกระแสแห่งเหตุปัจจัย กฎแห่งกรรมเป็นกฎสากลที่ควบคุมการกระทำและเหตุการณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์ จึงอยู่ในฐานะความยุติธรรมตามธรรมชาติในด้านจริยธรรมของปัจเจกบุคคล โดยที่มนุษย์ในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับผู้อื่นซึ่งมีการแสดงออกทางความคิดและ

พฤติกรรมได้แก่ กาย วาจา และใจ มนุษย์จึงต้องรับผิดชอบต่อความคิดและการกระทำทางกาย วาจาของตน ตามลักษณะของเจตนาและผลกระทบที่เกิดขึ้นตามหลักแห่งเหตุผล การกระทำจึงมาพร้อมกับความรับผิดชอบที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ ทำกรรมอันใดไว้ย่อมได้รับผลกรรมนั้น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นับว่าเป็นความยุติธรรมทางจริยธรรมในพระพุทธศาสนา (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2550, น. 202-203)

ตามหลักคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรม พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เจตนาของผู้กระทำและผลของการกระทำที่เกิดขึ้น โดยถือว่าเจตนาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดที่สะท้อนตัวตนของมนุษย์โดยเสรี และถือเป็นองค์ประกอบแรกที่ขาดไม่ได้ เนื่องจากเป็นความนึกคิดที่เกิดขึ้นก่อนการกระทำกรรมใดๆ เจตนาจึงเป็นแรงผลักดันให้เกิดกรรมขึ้น แต่ผลแห่งความรับผิดชอบทางจริยธรรมนี้จะเกิดหรือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในแต่ละกรณี ความรับผิดชอบจึงไม่อาจเหมือนกันในทุกกรณี เพราะมีองค์ประกอบย่อยหลายประการที่เกี่ยวข้อง และมีผลต่ออาการปรากฏขึ้นของผลกรรม (วิบาก) เมื่อมีการกระทำใดๆ เกิดขึ้นผลกรรมย่อมมีอย่างแน่นอน แต่ผลกรรมที่เกิดกับแต่ละบุคคลนั้นมีความแตกต่างกัน ซึ่งเงื่อนไขของการให้ผลกรรมเป็นปัญหาทางญาณวิทยา เนื่องจากขึ้นอยู่กับความสามารถของมนุษย์ทั่วไปที่จะรับรู้ได้ แต่เป็นความสามารถเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น โดยในโลณผลสูตร แสดงว่า

บุคคลนี้ทำกรรมไว้อย่างใด ๆ เขาต้องเสวยกรรมนั้นอย่างนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีไม่ได้ โอกาสที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบย่อมไม่ปรากฏ ส่วนผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ทำกรรมที่ต้องเสวยผลไว้อย่างใด ๆ เขาต้องเสวยผลของกรรมนั้น อย่างนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ย่อมมีได้ โอกาสที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์โดยชอบย่อมปรากฏ

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 336)

อนึ่ง เหตุแห่งกรรมชั่ว คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ส่วนเหตุแห่งกรรมดี คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง (พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 186-187) โดยพระพุทธเจ้าทรงแสดงเหตุผลที่สนับสนุนการกระทำกรรมดี โดยตรัสให้เราเห็นว่า การกระทำกรรมดีเป็นสิ่งที่ปลอดภัยกว่าการกระทำกรรมชั่ว ดังพุทธพจน์ในเกสปตติสูตร ว่า

- 1) ถ้าโลกหน้ามี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมี เป็นไปได้ที่เรื่อง นั้นจะเป็นเหตุให้เราหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี่คือการเอาใจใส่ประการที่ 1 ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว
- 2) ถ้าโลกหน้าไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี เราก็รักษาตนไม่ให้มีเวร

ไม่มีความเบียดเบียน ไม่ให้มีทุกข์ ให้มีสุขในปัจจุบันในโลกนี้ได้ นี่คือการเบาใจ
ประการที่ 2 ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว

3) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าทำบาป เราไม่เจาะจงบาปไว้เพื่อใคร ๆ เลย เมื่อเรา
ไม่ทำบาปเลย ความทุกข์จะถูกตัดของเราได้อย่างไร นี่คือการเบาใจประการที่ 3
ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว

4) ถ้าบุคคลเมื่อทำบาปก็ชื่อว่าไม่ทำบาป เราก็พิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์
ทั้งสองส่วนในโลกนี้ นี่คือการเบาใจประการที่ 4 ที่อริยสาวกนั้นบรรลุแล้ว

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 262)

หลักการให้เหตุผลนี้ทำให้เห็นว่า ถึงแม้เราจะไม่สามารถล่วงรู้ถึงหลักเหตุผลของกฎ
แห่งกรรม แต่การทำกรรมดี ไม่ทำกรรมชั่ว โดยพิจารณาเห็นตนบริสุทธิ์ทำให้ปัจจุบันก็เป็นสุข
หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ จึงไม่ต้องดำรงชีวิตด้วยความกลัว เกิดความสบายใจใน
ที่สุด ดังนั้นกรรมจึงมีคุณค่าในทางจริยธรรมที่ปัจเจกบุคคลไม่ควรประมาทและช่วยส่งเสริมชีวิตที่
ดีโดย

- 1) เป็นผู้ที่มีเหตุผลไม่มมงาย
- 2) ความสำเร็จหรือจุดหมายอยู่ที่การลงมือกระทำ
- 3) มีความรับผิดชอบต่อตนเองที่จะงดเว้นกรรมชั่ว และรับผิดชอบในการกระทำ

ความดีต่อผู้อื่น

- 4) ให้ถือว่าบุคคลมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะทำการต่างๆ แก้ไขปรับปรุง สร้างเสริม
ตนเองให้ดีขึ้น

5) ถือว่าคุณธรรมในการปฏิบัติเป็นเครื่องวัดความประเสริฐของมนุษย์ โดยไม่ถือชน
ชั้นวรรณะ

- 6) กรรมเก่าเป็นบทเรียน มองพื้นฐานของตนเองในปัจจุบัน ไม่เพ่งโทษผู้อื่น
- 7) ทำให้ปุถุชนมีความหวังในอนาคต

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 213-214)

ชาญญรงค์ บุญหนุน มีทัศนะว่ากฎแห่งกรรมไม่เอื้อต่อความมีเมตตากรุณา เนื่องจาก
เป็นกฎสากลที่มนุษย์ไม่อาจแทรกแซงได้ การมีเมตตาจะเป็นการทำลายหลักกรรม ทำให้มนุษย์
ผู้อื่นไม่ต้องรับสภาพกรรมที่ตนเองทำไว้ (2550, น. 214) เมตตาจึงขัดแย้งกับสิ่งที่สมควรได้รับทาง
จริยธรรม ฉะนั้นในการพิจารณาเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม ความยุติธรรมตามกฎแห่งกรรม
ไม่อาจนำมาใช้ได้ โดยเฉพาะเมื่อหลักการนี้เชื่อมโยงกับการเกิดใหม่ จะไม่กระตุ้นให้เกิดความ

ยุติธรรมทางสังคม ในเรื่องนี้ผู้วิจัยเห็นว่า การมีเมตตาไม่ได้ทำลายหลักกรรมเพราะการที่เรามีเมตตาและกรุณาแล้วเข้าไปช่วยเหลือผู้อื่นได้นั้นเป็นเพราะกรรมของบุคคลนั้นเปิดช่องให้ผู้อื่นเข้าไปช่วยได้ตามกฎแห่งกรรมนั่นเอง หากกรรมของบุคคลนั้นหนักจนไม่เปิดโอกาสให้ผู้อื่นเข้าไปช่วยได้ ก็จะไม่มีการเข้าไปช่วยได้ ดังนั้น การที่บุคคลนั้นดูเหมือนได้รับการช่วยเหลือด้วยความเมตตาจากผู้อื่นจนไม่ต้องรับผิดชอบต่อกกรรมที่ตนทำลงไปหรือไม่ได้รับในสิ่งที่เขาควรได้รับนั้นในความเป็นจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะการที่เขาได้รับการช่วยเหลือจากผู้อื่นนั้นก็คือผลของกรรมที่เขาทำไว้เช่นกัน เขาจึงได้รับสิ่งที่เขาสมควรได้รับตามกฎแห่งกรรมเสมอ กฎแห่งกรรมจึงเป็นกฎที่คงความยุติธรรมไว้อย่างไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ใครทำอะไร ก็ได้รับสิ่งที่สมควรแก่การกระทำนั้นเสมอ ข้อควรระวังก็คือการใช้ความเมตตาและกรุณาต่อผู้อื่นต้องมีปัญญาประกอบ ไม่ควรใช้เพื่อสนับสนุนให้คนทำชั่ว ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

ถึงกระนั้นก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นการให้เหตุผลอธิบายความยุติธรรมทางจริยธรรมเฉพาะปัจเจกบุคคลมากกว่าแม้จะเกี่ยวข้องกับความยุติธรรมทางสังคมด้วยก็ตาม ส่วนการให้เหตุผลในมิติอื่นเรื่องความยุติธรรมทางสังคมต้องอธิบายด้วยหลักปัจเจกสมุปบาทในฐานะปัจเจกการทางสังคม เนื่องจากเมื่อมองปัจเจกสมุปบาทในฐานะเป็นหลักทั่วไปที่ว่า สิ่งนี้เกิดสิ่งนี้จึงเกิด ความเป็นเหตุและผลในระดับนี้มีขอบข่ายกว้างขวางครอบคลุมทุกปรากฏการณ์ ในกรณีของกรรมและความยุติธรรมระดับสังคม กรรมที่บุคคลทั้งหลายกระทำนอกจากมีผลต่อตนเองแล้ว ย่อมส่งผลต่อความเป็นไปในสังคมในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เนื่องจากความเป็นเหตุและผลที่ต่อเนื่องกันตามหลักปัจจัยสัมพันธ์หรือปัจเจกสมุปบาท เช่น ในอัครคัมภีร์สังคัมเกิดความสัมพันธ์หรือความเจริญ ความรุ่มเย็นเป็นสุข ความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกันของมนุษย์ทั้งหลาย เกิดจากผลจากการกระทำของมนุษย์ที่มีต่อกันและต่อสภาวะแวดล้อมซึ่งส่งผลย้อนกลับมามาหาตัวมนุษย์เอง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 188)

ในอัครคัมภีร์สังคัม เมื่อคนเกียจคร้านนำข้าวมาเก็บสะสมและเกิดความนิยมทำตามกันเกิดการกั้นเขตแบ่งส่วนข้าว คนโลกิยส่วนใหญ่ของผู้คนมาเพิ่มแก่ตน เกิดอกตินาทาน เกิดการตำหนิติเตียน การกล่าวเท็จ การทำร้ายลงโทษ การต่อสู้ ผู้มีปัญญาเห็นความจำเป็นต้องมีการเลือกตั้งเกิดมีคำว่า “กษัตริย์” มีคนเบื่อหน่ายความชั่วร้ายทางสังคม ไปอยู่ป่าบำเพ็ญฌาน บางพวกอยู่ใกล้เล่าเรียนเขียนตำรา เกิดมีคำว่า “พราหมณ์” คนมีครอบครัวประกอบอาชีพต่างๆ เกิดมีคำว่า “แพศย์” คนประพฤติเหลวไหล ถูกเรียกว่า “ศูทร” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 11, น. 83-102)

จุดมุ่งหมายของพระสูตรนี้มุ่งเน้นให้เห็นว่า การเกิดมีชนชั้นวรรณะต่าง ๆ เป็นเรื่องของเหตุปัจจัยไม่ใช่พระเจ้าเป็นผู้สร้าง และเมื่อมีจิตตอกุศลเกิดขึ้นโดยเริ่มจากความโลภ ก็กตุนข้าว

สาส์น ไปจนถึงการทำร้ายกัน จึงต้องสรรหาคนกลางมาไกล่เกลี่ยเป็นการสร้างความยุติธรรมให้แก่สังคม จึงอาจบอกได้ว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้ใช้การอธิบายเรื่องกฎแห่งกรรมแต่ทรงใช้กฎปฏิจจสมุปบาทในการให้เหตุผลแก่มนโถทศน์เรื่องความยุติธรรมทางสังคม การกำเนิดรัฐในอัครคัมภีร์จึงเป็นตัวอย่งของการให้เหตุผลในมนโถทศน์เรื่องความยุติธรรมทางสังคม

กฎแห่งกรรมให้เหตุผลในมนโถทศน์เรื่องความยุติธรรมโดยแสดงลักษณะของความยุติธรรมให้เห็นว่า ผลที่จะเกิดต้องเหมาะสมกับเหตุหรือการกระทำ บุคคลควรได้ในสิ่งที่เขาควรได้คือสอดคล้องกับเหตุที่เขาสร้าง การได้ผลที่เหมาะสมกับเหตุเช่นนี้ก็คือ ความยุติธรรม

ดังนั้น กฎธรรมชาตคือ หลักปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ และกฎแห่งกรรม จึงให้เหตุผลสนับสนุนและแสดงลักษณะของความยุติธรรมตามทัศนะของพระพุทธศาสนาโดยแสดงให้เห็นว่า การกระทำหรือการได้รับอะไรบางอย่างที่เหมาะสมกับเหตุหรือการกระทำของตนอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่มีใครได้รับการยกเว้นเป็นความยุติธรรมที่มีความเที่ยงธรรม ซึ่งเป็นคุณธรรมที่จะช่วยสังคมให้อยู่อย่างผาสุก

3.2.3 ทฤษฎีสัญญาประชาคม

ทฤษฎีกำเนิดรัฐของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในอัครคัมภีร์จัดเป็นทฤษฎีสัญญาประชาคมแบบหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการควบคุมดูแลไม่ให้เกิดการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของคนในสังคม จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่น่ามาใช้ในการให้เหตุผลในมนโถทศน์เรื่องความยุติธรรมของพระพุทธศาสนาได้ เพราะแสดงให้เห็นถึงลักษณะและความจำเป็นของความยุติธรรม คือการให้ทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน เพื่อป้องกันมิให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบหรือละเมิดสิทธิและเสรีภาพของกันและกัน

พระพุทธศาสนาไม่มีแนวคิดทางสังคมและการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์ของพระเจ้า แต่เป็นการสร้างสรรค์ของมนุษย์ โดยอาศัยเงื่อนไขที่ลำดับความเป็นจริงตามเหตุผล ตามหลักฐานในอัครคัมภีร์ที่แสดงถึงการเกิดขึ้นของสังคมและรัฐด้วยการทำข้อตกลงร่วมกันที่ทางตะวันตกเรียกว่า “สัญญาประชาคม” ผู้ที่ทำหน้าที่ของรัฐบาลครั้งแรกในสังคมมนุษย์นั้น ได้มาโดยเงื่อนไขในรูปแบบของสัญญาที่มนุษย์ตกลงยินยอมและสมัครใจร่วมกันทำขึ้นเพื่อถือเป็นแบบฉบับความสัมพันธ์ในการดำเนินชีวิตร่วมกัน สัญญานี้เกิดขึ้นโดยประชาชนที่จะยึดถือสัญญานั้นเป็นธรรมเนียมปฏิบัติ (สิทธิ์ บุตรอินทร์, 2523, น. 158) โดยที่ผู้แทนที่ประชาชนเห็นชอบเลือกตั้งขึ้นมาทำหน้าที่รัฐบาล โดยทำตามกติกาที่ประชาชนกำหนดร่วมกันให้ดำเนินการบริหารบ้านเมือง ซึ่งผู้ที่มีอำนาจลงมติเลือกตั้งขึ้นมา เรียกว่า “มหาสมมตราช” มีหน้าที่ว่ากล่าว ตีเตือน ชับไล่ เพื่อขจัด

สภาวะมิลคัสัญญา หรือ อนาธิปไตยให้หมดสิ้นไป โดยมุ่งสร้างเสถียรภาพและความสงบสุขให้แก่สังคม

ตามแนวปรัชญานี้สถาบันการเมืองการปกครองได้รับการสถาปนาขึ้นมาเพื่อสนองความจำเป็นของสังคมและเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม ซึ่งสืบเนื่องมาจากการที่มนุษย์ละเลยการประพฤติธรรมและไม่นำธรรมะมาใช้จึงก่อให้เกิดความไม่ยุติธรรมขึ้นในสังคม ดังนั้นภารกิจโดยตรงของผู้ทำหน้าที่รัฐบาลจึงต้องอาศัยหลักธรรมในการขจัดปัญหาเหล่านี้ออกไป เมื่อวิเคราะห์แล้วจะเห็นว่าสถานะภาพของผู้ที่ทำหน้าที่รัฐบาลจริง ๆ ขึ้นอยู่กับความพอใจของประชาชนเป็นเครื่องมือประกันความอยู่รอดโดยถือเสียงของประชาชนเป็นใหญ่ (สิทธิ บุตรอินทร์, 2523, น. 159)

ดังนั้นการให้เหตุผลของทฤษฎีสัญญาประชาคมจึงมีความเป็นประชาธิปไตย โดยให้สิทธิเสรีภาพของประชาชนในการเลือกผู้นำอย่างเท่าเทียมกัน โดยที่ผู้นำมีหน้าที่ต่อประชาชนในการบริหารบ้านเมืองให้สงบสุขโดยใช้ธรรมเป็นเครื่องมือ มิฉะนั้นบ้านเมืองจะเกิดยุคมิลคัสัญญา ดังตัวอย่างในจักรกวัตตสูตร เมื่อผู้ปกครองไม่จัดสรรปันทรัพย์ให้แก่เหล่าชนผู้ไร้ทรัพย์ ความยากจนจึงระบาดทั่ว เกิดการลักทรัพย์ระบาด เกิดการฆ่าฟันระบาด เกิดการพูดเท็จระบาด เกิดการพูดส่อเสียด เกิดการล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น เกิดการพูดคำหยาบ และ การพูดเพ้อเจ้อ เกิดอภิขมาและพยาบาท เกิดมิจฉาทิฐิ เกิดอธรรมวาทะ การไม่เคารพนับถือกัน อายุวรรณะเสื่อม (พระไตรปิฎก เล่มที่ 11, น. 59-82) แสดงว่าเมื่อผู้ปกครองไม่ใส่ใจราษฎร ความยากจนย่อมเกิดขึ้นจนเกิดการกระทำที่ผิดศีลธรรม กระทั่งมีความเห็นผิดเป็นชอบ ทำให้อายุวรรณะเสื่อม วิเคราะห์ได้ว่าปัญหาสภาวะแวดล้อมทางสังคมส่งผลกระทบต่อผู้คนในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งทำให้เกิดความไม่ยุติธรรมทางสังคมขึ้นมา ดังนั้นถ้าผู้ที่มีอำนาจเห็นแก่ตัว ประชาชนย่อมเดือดร้อน และเป็นปัจจัยให้เกิดการดำรงชีวิตที่ลำบากจนถึงยุคมิลคัสัญญา ส่งผลให้การเข้าถึงความดีสูงสุดในพระพุทธศาสนาก็เป็นไปได้ยาก การร่วมมือกันจึงเป็นการแก้ปัญหาความยุติธรรมในสังคม

กล่าวโดยสรุป การให้เหตุผลในมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมในพระพุทธศาสนานั้นอิงตามสังฆธรรมซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่แสดงให้เห็นว่า ความยุติธรรมคือ สิ่งที่เหมาะสมควรได้รับทางจริยธรรมซึ่งมีลักษณะที่เที่ยงธรรม โดยที่ทุกคนอยู่ภายใต้เงื่อนไขเดียวกันไม่มีใครหลีกเลี่ยงหนีไปได้ ส่วนการให้เหตุผลเรื่องความยุติธรรมทางการเมืองนั้น เป็นการรวมตัวกันของมนุษย์ซึ่งมีสิทธิและเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกันในการกำหนดหลักการในการแก้ปัญหาาร่วมกันเพื่อไม่ให้เกิดการเอาเปรียบหรือการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น

3.3 หลักความยุติธรรมในพระพุทธศาสนา

ความยุติธรรมตามธรรมชาติซึ่งเป็นการให้เหตุผลในมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมนั้น ยังไม่เพียงพอต่อการที่จะทำให้สังคมสงบสุข สังคมยังต้องการความยุติธรรมในลักษณะอื่นด้วย ดังนั้นกฎหมายหรือกรอบของสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นจึงมีหน้าที่เพื่อจัดการให้เกิดความยุติธรรมอีกชั้นหนึ่ง พระวินัยในพระพุทธศาสนาก็คือ ระบบที่เรียกร่องความยุติธรรมทางสังคม เป็นระบบที่เพิ่มขึ้นโดยมนุษย์ เช่นเดียวกับกฎหมายที่ใช้กันในสังคม (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2550, น. 168)

ในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏคำว่า “ยุติธรรม” แต่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมแฝงอยู่ในธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงสอนและบัญญัติไว้ โดยผู้วิจัยได้แบ่งหลักความยุติธรรมออกเป็นสามประเภท คือ หลักความยุติธรรมทางสังคม หลักความยุติธรรมทางเศรษฐกิจ และหลักความยุติธรรมทางการเมือง โดยมีองค์ประกอบของความยุติธรรมขั้นพื้นฐานซึ่งได้แก่ เสรีภาพ และ ความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมกัน ดังนี้

3.3.1 องค์ประกอบของความยุติธรรม

ความยุติธรรมเป็นมโนทัศน์ที่มีรากฐานอยู่บนองค์ประกอบหรือมโนทัศน์ทางจริยธรรมอื่น ได้แก่ เสรีภาพ และ ความเสมอภาค ซึ่งในพระพุทธศาสนาก็มีคำสอนหรือแนวคิดเหล่านี้อยู่เช่นกัน

3.3.1.1 เสรีภาพ (liberty)

เสรีภาพในความหมายทั่วไป คือ “ความมีเสรีภาพที่เป็นอิสระ หมายถึง สิทธิของบุคคลที่จะกระทำการใด ๆ ได้อย่างอิสระโดยไม่เป็นการล่วงล้ำสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น และไม่เป็นการขัดต่อกฎหมาย” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, น. 118) ผู้วิจัยได้แบ่งเสรีภาพหลัก ๆ จากพระสูตรในพระไตรปิฎกได้ 4 ข้อ ได้แก่ เจตจำนงเสรี เสรีภาพทางปัญญา เสรีภาพในการนับถือศาสนา และ เสรีภาพในการดำเนินชีวิต

1) เจตจำนงเสรี (free will)

เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์ (being) ที่มีอิสระ (free) และมีเจตจำนง ในพระพุทธศาสนาถือว่ากรรมก็คือ เจตนาอันได้แก่ เจตจำนง ความจงใจ การเลือกตัดสินใจ เจตนาหรือเจตจำนงนี้เป็นตัวบ่งชี้กำหนดทิศทางแห่งการกระทำทั้งหมดของมนุษย์หรือเป็นแกนนำในการสร้างสรรค์ ปฐมแต่งริเริ่มของมนุษย์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 157) ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 25, น. 23) โดยมนุษย์

ทุกคนมีเสรีภาพที่จะทำกรรมโดยเจตนา เลือกที่จะทำกรรมใดๆ มนุษย์จึงต้องรับผิดชอบต่อผลกรรมที่ตนได้ทำไว้ด้วยเช่นกัน

2) เสรีภาพทางปัญญา

พระพุทธศาสนาเน้นการใช้เสรีภาพทางปัญญา คือ การไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลส ความไม่รู้ ทำให้มนุษย์ติดอยู่กับความทุกข์โดยไม่มีทางออก จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน จึงเป็นการหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิงซึ่งถือว่าเป็นเสรีภาพสูงสุด ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเสรีภาพจึงเป็นการดำรงชีวิตด้วยปัญญา ซึ่งเป็นการใช้ชีวิตโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น จึงไม่ใช่เสรีภาพแบบไม่มีขีดจำกัดทางสังคม แต่เป็นเสรีภาพที่มีขอบเขตโดยต้องมีการละตัวตนเป็นพื้นฐาน มีธรรมะประจำใจ เพราะถ้ามนุษย์ยึดมั่นในตัวตนมาก ก็จะทำให้ตนเองเกิดการเอาเปรียบซึ่งกันและกัน สังคมที่ดีจะเกิดขึ้นได้ผู้คนต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน รู้จักใช้เสรีภาพอย่างไม่เห็นแก่ตัว (ปริชา ช้างขวัญยืน, 2538, น. 119-120)

3) เสรีภาพในการนับถือศาสนา

พระพุทธเจ้าไม่ทรงบีบบังคับให้เชื่อหรือนับถือในธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ โดยเปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลมีอิสระในการเลือกที่จะเชื่อความจริงต่างๆ พระองค์มิได้ทรงสอนแบบให้เชื่อตามที่ทรงสอนเลยทีเดียว แต่ทรงสอนให้ค้นหาความจริงโดยเข้าถึงความจริงนั้นด้วยตนเอง ดังเช่นที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ชาวกาลามะทั้งหลายในเกสปุตติสูตร ดังนี้

ก็สมควรที่ท่านทั้งหลายจะสงสัย สมควรที่จะลังเลใจ ท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยลังเลใจในฐานะที่ควรสงสัยอย่าง แท้จริง มาเถิด กาลามะทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
 อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
 อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
 อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ(การคิดเอาเอง)
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান
 อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
 อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

กาลามะทั้งหลาย เมื่อใด ท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า “ธรรมเหล่านี้ เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเตียน ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์” เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละ (ธรรมเหล่านั้น) เสีย

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 256-257)

4) เสรีภาพในการดำเนินชีวิต

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา มนุษย์มีอิสระที่จะเลือกแนวทางดำเนินชีวิตของตน ซึ่งสามารถกำหนดอนาคตของตนโดยการเดินไปสู่เป้าหมายต่าง ๆ ได้ด้วยการกระทำของมนุษย์ นี่คือความสัมพันธ์ระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่ว ความสุขกับความทุกข์ที่มนุษย์ประสบในชีวิตประจำวัน จุดมุ่งหมายในพระพุทธศาสนามีหลายระดับ พระพุทธเจ้ามิได้บีบบังคับว่าทุกคนต้องบวชเป็นพระสงฆ์ หรือ มีข้อปฏิบัติเหมือนกันอย่างไม่มีเงื่อนไข แต่ทรงวางหลักในการดำเนินชีวิตไว้เพื่อให้ปัจเจกชนได้มีอิสระในการเลือกจุดมุ่งหมายหรือประโยชน์ของตน ได้แก่ การบรรลุประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า (พระไตรปิฎกเล่มที่ 15, น. 155) ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) ประโยชน์ในปัจจุบัน คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน หลักในการดำเนินชีวิตที่อำนวยความสะดวกขั้นต้น เรียกว่า ทิฐฐัมมิกัตถสังวัตตนิกธรรม 4 ธรรม ได้แก่

- (1) ขยันหมั่นเพียร ประกอบอาชีพสุจริต (อุฏฐานสัมปทา)
- (2) รู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ (อารักขสัมปทา)
- (3) คบคนดีเป็นมิตร (กัลยาณมิตตตา)
- (4) มีความเป็นอยู่เหมาะสม กำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี (สมชีวิตา)

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 23 , น. 340-342)

คำสอนนี้แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาสนับสนุนการมีชีวิตของคฤหัสถ์ โดยมีแนวคิดแบบเสรีนิยมที่ให้แต่ละคนมีสิทธิในการครอบครองทรัพย์ และ ใช้จ่ายทรัพย์อย่างเสรี อย่างไรก็ตาม จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญแก่วัตถุมากกว่าจิตใจ จึงไม่ได้สนับสนุนการใช้จ่ายเพื่อกิเลสตัณหาทางวัตถุ แต่เป็นการใช้จ่ายอย่างเหมาะสมเพื่อให้เพียงพอต่อการดำรงชีวิตอยู่ได้ โดยเหลือเก็บออมเพื่อใช้ในยามจำเป็นและอนาคต ดังนั้นการได้มาของทรัพย์จึงต้องสุจริต (สัมมาอาชีพะ) เป็นการให้ความสำคัญทั้งแก่เป้าหมายที่ดี (ประโยชน์) และ วิธีการที่ถูกต้อง จึงเป็นการสนับสนุนว่า ความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ความถูกต้อง

และความดีควบคู่กันไป โดยมีสังคมหรือสภาวะแวดล้อมที่ดีในการเอื้ออำนวยเพื่อให้แสวงหาจุดมุ่งหมายของชีวิตได้

2) ประโยชน์ในภายหน้า คือ ธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ในภายหน้า หลักในการดำเนินชีวิตอันอำนวยประโยชน์สุขขั้นสูงต่อไป ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระอริยสาวก เรียกว่า สัมปรายิกัตถสังวัตตนิกรธรรม 4 ได้แก่ ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา (พระไตรปิฎกเล่มที่ 23 , น. 343-344) สำหรับบุคคลที่มุ่งหวังที่จะมีความสุขที่สูงกว่าระดับความสุขของปุถุชน จึงต้องมีทั้งความศรัทธาที่ถูกต้อง มีปัญญาในการใช้เหตุผล และมีการบริจาค คือ ไม่มุ่งการสะสมวัตถุ และ มีความประพฤติเพื่อละตัวตน อันเป็นจริยธรรมที่สูงขึ้นไปอีกขั้นกว่าปุถุชนทั่วไป

ในการปฏิบัติเพื่อประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าย่อมนำมาซึ่งความสุข 3 ระดับ ได้แก่

1) กามสุข เป็นความสุขที่แสวงหาได้จากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือเรียกว่า กามคุณ 5

2) ฌานสุข เป็นความสุขมีอยู่ 8 ขั้นตั้งแต่ฌานที่ 1-8 ผู้ต้องการฌานสุขต้องเว้นจากกามสุขแล้วบำเพ็ญสมาธิภาวนา

3) นิพพานสุข เป็นความสุขจากการละกิเลสได้ของพระอริยบุคคล ตั้งแต่พระโสดาบันไปจนถึงพระอรหันต์

(วคิน อินทสระ, 2549, น. 161-164)

เสรีภาพในพระพุทธศาสนาจึงต้องมีความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและสังคม โดยถือเป็นคุณค่าขั้นพื้นฐานของความยุติธรรมในมนุษย์ และยังมีคุณค่าทางจริยธรรมที่เป็นองค์ประกอบของความยุติธรรมอีกประการหนึ่ง ได้แก่ ความเสมอภาค

3.3.1.2 ความเสมอภาค (equality)

ความเสมอภาคเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญในระบอบประชาธิปไตย โดยที่ประชาชนทุกคนในรัฐมีความเสมอภาคกันตามกฎหมาย ตลอดจนมีสิทธิและเสรีภาพในขอบเขตของกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน ทุกคนควรได้รับการปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่รัฐ และได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายอย่างเท่าเทียมกันโดยไม่มีการเลือกปฏิบัติ ประชาชนมีสิทธิ เสรีภาพทางการเมืองและโอกาสต่างๆ ที่จะใช้ชีวิตในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ กำเนิด เพศ หรือฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคม ความเสมอภาคนี้หมายถึงการได้รับโอกาสในการแสวงหา การศึกษาและการทำงานที่เท่าเทียมกัน ในแง่ของประชาธิปไตยทุกคนมีความเสมอภาคกัน เช่น เมื่อทำผิดในกรณีเดียวกันย่อมได้รับการลงโทษเท่ากัน (มรกต สิงห์แพทย์, 2538, น. 62-63) ในพระพุทธศาสนาถือ

ว่ามนุษย์มีความเท่าเทียมกันในการทำกรรมและการรับผลกรรม โดยที่มนุษย์มีความเท่าเทียมกัน ในฐานะที่เป็นมนุษย์เหมือนกัน และมีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพทางจริยธรรมอย่างเท่าเทียมกัน ผู้วิจัยได้แบ่งความเสมอภาคหลัก ๆ จากพระสูตรในพระไตรปิฎกได้ 3 ข้อ ได้แก่ ความเสมอภาคในฐานะที่เป็นมนุษย์ ความเสมอภาคในโอกาส และ ความเสมอภาคในการกระทำ ดังนี้

1) ความเสมอภาคในฐานะที่เป็นมนุษย์

มนุษย์ทุกคนต่างก็มีขั้น 5 เป็นองค์ประกอบเสมอเหมือนกัน ในทัศนะของพระพุทธศาสนาทุกคนมีความเสมอภาคกันในการเกิดมามีชีวิตอยู่ในโลกนี้ โดยต่างก็เป็นสัตว์โลกด้วยกัน เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น เราจึงต้องเคารพคุณค่าที่เท่าเทียมกันนี้ของมนุษย์ โดยไม่มีสิทธิใช้มนุษย์ด้วยกันเป็นทางผ่าน (means) เพื่อเป้าหมายของตน เช่น การช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อเงิน ไม่ได้เกิดจากความปรารถนาที่จะช่วยเหลือจริงๆ พระพุทธศาสนาสอนให้คำนึงถึงเพื่อนมนุษย์ในฐานะที่มีความหมายเท่าเทียมกับเรา ดังนั้นจึงไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะดังเช่นในศาสนาพราหมณ์ โดยเปิดโอกาสให้ทุกชนชั้นวรรณะเข้าร่วมเป็นศาสนิกชนอย่างเท่าเทียมกัน ในวาสนุสูตรกล่าวถึงการไม่ถือชาติชั้นวรรณะ โดยถือความประพฤติเป็นประมาณหรือเกณฑ์ตัดสินคน ดังนี้

การไม่ถือชาติชั้นวรรณะ ถือความประพฤติเป็นประมาณในหมู่มนุษย์ ในสระของแต่ละคน ไม่มีความแตกต่างกันเฉพาะตัว การเรียกกันในหมู่มนุษย์เขาเรียกตามบัญญัติ วาสนุสูตร เธอจึงรู้อย่างนี้ว่า “ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามอาศัยใคร่ขกรรมเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเรียกว่า ชาวนา ไม่เรียกว่า พราหมณ์”

วาสนุสูตร เธอจึงรู้อย่างนี้ว่า “ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามเลี้ยงชีพด้วยศิลปะหลายอย่าง ผู้นั้นเรียกว่า ช่างศิลปะ ไม่เรียกว่า พราหมณ์”

วาสนุสูตร เธอจึงรู้อย่างนี้ว่า “ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามอาศัยการค้าขายเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเรียกว่า พ่อค้า ไม่เรียกว่า พราหมณ์”

วาสนุสูตร เธอจึงรู้อย่างนี้ว่า “ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามเลี้ยงชีพด้วยการรับใช้คนอื่น ผู้นั้นเรียกว่า คนรับใช้ ไม่เรียกว่า พราหมณ์”

วาสนุสูตร เธอจึงรู้อย่างนี้ว่า “ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามอาศัยทรัพย์ที่ลักเขามาเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเรียกว่า โจร ไม่เรียกว่า พราหมณ์”

วาสนุสูตร เธอจึงรู้อย่างนี้ว่า “ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามอาศัยลูกศร และศัสตราเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเรียกว่า ทหารอาชีพ ไม่เรียกว่า พราหมณ์”

วาเสฏฐะ เธอจึงรู้อย่างนี้ว่า “ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามเลี้ยงชีพด้วยการเป็นบุโรหิต ผู้
นั้นเรียกว่า ผู้ประกอบพิธีกรรม ไม่เรียกว่า พราหมณ์”

วาเสฏฐะ เธอจึงรู้อย่างนี้ว่า “ในหมู่มนุษย์ ใครก็ตามปกครองท้องถิ่นและแคว้นแคว้น ผู้
นั้นเรียกว่า พระราชา ไม่เรียกว่า พราหมณ์”

เราไม่เรียกบุคคลผู้ถือกำเนิด เกิดในครุภุมารดาว่า เป็นพราหมณ์ ถ้าเขายังเป็นผู้มี
กิเลสเครื่องกังวลอยู่ เขาเป็นเพียงผู้ชื่อว่าโภวาที่เท่านั้น เราเรียกผู้หมดกิเลสเครื่อง
กังวล หมดความยึดมั่นถือมั่นนั้นว่า เป็นพราหมณ์

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 13, น. 576-577)

จากพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า วรรณะทั้ง 4 มาจากคนพวกเดียวกัน ไม่มีใครวิเศษกว่า
กัน แต่ภายหลังคนเข้าใจผิดดูหมิ่นกันเอง พระพุทธเจ้าทรงเปิดโอกาสให้ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ใน
วรรณะใดก็สามารถบวชได้เหมือนกัน ส่วนผู้ที่ยังไม่พร้อมที่จะบวชยังคงครองเรือน ก็สามารถคอย
ช่วยเหลือคณะสงฆ์ให้บำเพ็ญกรณียกิจได้ โดยพระพุทธองค์ทรงสอนหลักการดำเนินชีวิต คุณค่า
และจริยธรรมต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุประโยชน์และความสุขได้ในปัจจุบันและอนาคต พุทธธรรมจึงเป็น
คำสอนที่ครอบคลุมทั้งบรรพชิต ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี รวมทั้งคฤหัสถ์ ได้แก่ อุบาสก อุบาสิกา โดย
ไม่แบ่งเพศ เชื้อชาติ ฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคม

2) ความเสมอภาคในโอกาส

ในทัศนะของพระพุทธศาสนาคนดีเลวอยู่ที่การกระทำ ดังตัวอย่างในวลสุตตร ที่ว่า
คนจะชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้
จะชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิดก็หาไม่ได้
แต่ชื่อว่าเป็นคนเลวเพราะกรรม
ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 25, น. 532)

พระพุทธศาสนาพิจารณาคุณค่าของมนุษย์จากการปฏิบัติเป็นที่ตั้ง โดยที่มนุษย์มี
โอกาสที่จะพัฒนาความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์อย่างเท่าเทียมกัน โดยคำนึงถึงศักยภาพ
ภายในตัวมนุษย์ว่า มีความสามารถที่จะพัฒนาจริยธรรมให้เกิดขึ้นในตนเอง โดยที่ธรรมชาติของ
มนุษย์นั้นเป็นสัตว์ที่มีจริยธรรม มีความสามารถในการพัฒนาความรู้ซึ่งเป็นกระบวนการของปัญญา
ดังนั้นการที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์จึงเป็นโอกาสอันยิ่งใหญ่ในการพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้น โดยที่เป้าหมาย
สูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน เปิดโอกาสให้มนุษย์ไขว่คว้าอย่างเท่าเทียมกัน แม้ว่า

พระพุทธศาสนาจะยอมรับความแตกต่างของระดับปัญญา (ดังเช่นประเภทของบัวชนิดต่างๆ ได้แก่ บัวใต้น้ำ บัวปริ่มน้ำ บัวพ่นน้ำ) แต่ก็ไม่ได้ปิดกั้นโอกาสจากความพยายามของมนุษย์

3) ความเสมอภาคในการกระทำ

ปรีชา ช้างขวัญยืน เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ถือว่ามนุษย์เท่ากันในทุกเรื่อง มนุษย์เท่ากันแต่เฉพาะการทำความกรรมและการรับผลกรรมคือ อยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมเดียวกัน (2545, น. 41) มนุษย์แตกต่างกันไม่ว่าจะเป็นความคิดความเชื่อ วาจา ความประพฤติ ทั้งความพอใจ ไม่พอใจในสิ่งต่าง ๆ สติปัญญา ความสามารถทางกาย ตระกูล เชื้อชาติ ฯลฯ ถึงแม้ว่ามนุษย์จะต่างกันในสิ่งเหล่านี้ มนุษย์ก็มีส่วนที่เหมือนกัน คือ มีความทุกข์ และตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า“สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 14, น. 350) “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำดีย่อมได้ดี ผู้ทำชั่วย่อมได้ชั่ว” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 15, น. 374) การเข้าใจหลักกรรมนี้ทำให้มนุษย์ทำดีขึ้น โดยเห็นมนุษย์ผู้อื่นเป็นเพื่อนร่วมชะตาเดียวกัน เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เพื่อนร่วมโลกเหมือนกัน

พระพุทธศาสนาในสายตาของคนในยุคปัจจุบันซึ่งไม่ได้เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมและความคิดเรื่องการเกิดใหม่มีปัญหาในการเข้าถึงทางญาณวิทยา ทำให้มุมมองของคนยุคใหม่เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่มีความเท่าเทียมกันทางสังคม เนื่องจากการยอมรับผลกรรม (วิบาก) ของปัจเจกบุคคล แต่ละคนก็รับผลกรรมที่ต่างกันไป บ้างก็ดี บ้างก็ร้าย ทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกัน เช่น ผู้ที่มีความพิการทางร่างกาย และสติปัญญา ย่อมเป็นผู้ที่เสียเปรียบในสังคม แต่พระพุทธศาสนาก็มอบรับโดยหลักกฎแห่งกรรม

ลัทธิสังคมนิยมเห็นว่า พระพุทธศาสนาไม่มีความเท่าเทียมกันในเรื่องทรัพย์สิน เนื่องจากเปิดโอกาสให้คนที่มีความสามารถแสวงหาทรัพย์ได้อย่างไม่จำกัด และมีสิทธิในการถือครองทรัพย์สินและใช้จ่ายได้อย่างเสรี โดยเปิดโอกาสให้เกิดความไม่เป็นธรรมในสังคม เช่น ชนชั้นของคนร่ำรวยเป็นเศรษฐี และชนชั้นของคนยากจนเป็นขอทาน ซึ่งมีความแตกต่างกันมาก พระพุทธศาสนาจึงไม่มีความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคม เนื่องจากการยอมรับว่าแต่ละบุคคลมีวิบากกรรมของตน ทำให้คนที่เกิดมาจนเสียเปรียบคนที่เกิดมาร่ำรวย แต่ในทัศนะของลัทธิสังคมนิยมเห็นว่า เมื่อคนเราเลือกเกิดไม่ได้ คนที่เกิดมาเก่งนั้นเพราะโชค รัฐจึงมีหน้าที่ดูแลคนที่โชคไม่ดีให้มีโอกาสเท่าเทียมกับคนที่โชคดี เช่น การเฉลี่ยทรัพย์อย่างเท่าเทียมกัน

ความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา นี้เนื่องจากพระพุทธศาสนามีการยอมรับในเรื่องอดีตชาติ ปัจจุบันชาติ อนาคตชาติ การให้ผลกรรมสามารถข้ามภพชาติได้ ทำให้มนุษย์เกิดวิบากกรรมที่ต่างกันก็เพราะเป็นกรรมเก่าที่ตนได้ทำไว้ กรรมจึงเป็น

เงื่อนไขสำคัญในพระพุทธศาสนา และยังยอมรับว่าในโลกและจักรวาลยังมีภพภูมิที่มากกว่าโลกมนุษย์ ได้แก่ การยอมรับเรื่องนรก สวรรค์ ซึ่งไม่สามารถพิสูจน์ได้ในทางวิทยาศาสตร์ ความเชื่อเช่นนี้จึงทำให้พระพุทธศาสนาไม่สามารถอธิบายความเท่าเทียมกันได้ ในทางญาณวิทยา แต่พระพุทธเจ้าได้เสนอหลักจริยธรรมอื่น ๆ เช่น หลักทศ 6 หลักสังคหวัตถุ 4 ก็เพื่อมาแก้ไขปัญหาทางญาณวิทยาในพระพุทธศาสนา โดยการประพฤติตามหลักจริยธรรมนี้เองเป็นกระบวนการพัฒนาฝึกตนเองให้มีคุณธรรมที่สูงขึ้นและเชื่อต่อการหลุดพ้นในที่สุด ตัวอย่างเช่น การให้ทานด้วยความเมตตากรุณา บุตรมีหน้าที่เลี้ยงดูบิดามารดา ซึ่งหลักธรรมเหล่านี้อยู่ในหลักความยุติธรรมทางสังคมที่จะกล่าวต่อไป

3.3.2 หลักความยุติธรรมทางสังคม

การอยู่ร่วมกันของมนุษย์จำเป็นต้องมีระเบียบ สังคมจึงต้องมีวินัยเพื่อให้บุคคลประพฤติอยู่ในกรอบ ดังนั้นปัจเจกบุคคลจึงมีหน้าที่ปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคม ในทัศนะของพระพุทธศาสนาการดำเนินชีวิตที่ไม่ไปละเมิดสิทธิของผู้อื่น และดำรงตนให้เป็นคนดีของสังคมเป็นหลักการเบื้องต้นของความยุติธรรมทางสังคม คำสอนและหลักปฏิบัติหลายอย่างของพระพุทธศาสนารวมทั้งศีลหรือวินัย ได้วางระเบียบกฎเกณฑ์เพื่อการดำเนินชีวิตที่ส่งเสริมสังคมที่มีความยุติธรรม

ในเรื่องเกี่ยวกับศีลหรือวินัยสำหรับมนุษย์ในสังคม พระอรหันตศาจารย์ได้จำแนกเป็นวินัยสำหรับผู้ครองเรือน เรียกว่า “อาคาริยวินัย” คือ กุศลกรรมบถ 10¹ ซึ่งเป็นวินัยของปัจเจกชน โดยมุ่งการฝึกตนให้บริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา และใจ และวินัยของคฤหัสถ์ เรียกว่า “คิหิวินัย” ซึ่งเป็นวินัยของสังคม ได้แก่ หลักประพฤติในสังคาลกุสตรครอบคฤมการละกรรมกิเลส 4 การไม่เสพอบายมุข 6 (ซึ่งครอบคฤมศีล 5 ที่เป็นการควบคุมความประพฤติขั้นต่ำสำหรับชาวพุทธทั่วไป)

---

¹ กุศลกรรมบถ 10 คือ ทางแห่งกุศลธรรม เป็นการทำความดีทั้งกาย วาจา ใจ ได้แก่ เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดปด เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น มีสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 234-235)

รวมทั้ง การเว้นอกคติ 4 หลักทศ 6 รวมถึงคำสอนเรื่องมิตรแท้ มิตรเทียม การจัดสรรทรัพย์เพื่อใช้สอย และสังคหวัตถุ 4 ดังพุทธพจน์ที่ว่า

อริยสาวกจะกรรมกิเลส (กรรมเครื่องเศร้าหมอง) 4 ประการได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ 4 ประการ และไม่ซ่องแหวะบายนุช(ทางเสื่อม) 6 ประการแห่งภคะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นเป็นผู้ปราศจากบาปกรรม 14 ประการนี้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทศ 6 ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 11, น. 200)

โดยสรุปใจความสำคัญของคำสอนในสังคหวัตถุได้ดังนี้

- 1) ละกรรมกิเลส 4 ประการ ได้แก่
  - (1) ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์)
  - (2) อทินนาทาน (การลักทรัพย์)
  - (3) กาเมสุมิจฉาจาร (การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น)
  - (4) มุสาวาท (การพูดเท็จ)
- 2) ไม่กระทำความบาปกรรมโดยเหตุ 4 ประการ ได้แก่
  - (1) ฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรัก)
  - (2) โทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง)
  - (3) โมหาคติ (ลำเอียงเพราะเขลา)
  - (4) ภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว)
- 3) ไม่เสพอบายนุช 6 ประการ ได้แก่
  - (1) การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความ

ประมาท

- (2) การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน
- (3) การเที่ยวดูมหรสพ
- (4) การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน
- (5) การคบคนชั่วเป็นมิตร
- (6) การเกียจคร้าน

จากนั้นทรงอธิบายเรื่องมิตร 2 ประเภทคือ มิตรเทียมและมิตรแท้ อย่างละ 4 จำพวก

ดังนี้

1) มิตรเทียม 4 จำพวก คือ

- (1) คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว
- (2) คนดีแต่พูด
- (3) คนพูดประจบ
- (4) คนที่เป็นเพื่อนชักนำไปทางเสื่อม

2) มิตรแท้ 4 จำพวก คือ

- (1) มิตรมีอุปการะ
- (2) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์
- (3) มิตรประโยชน์
- (4) มิตรมีน้ำใจ

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 11, น. 200-211)

จากนั้น ทรงอธิบายเรื่องการปิดป้องทิศ 6 คือการป้องกันโทษที่เกิดจากความสัมพันธ์กับบุคคลประเภทต่าง ๆ ในสังคม โดยทรงแบ่งบุคคล 6 ประเภท ตามจำนวนทิศทั้ง 6 ทิศ คือ บิดามารดาเป็นทิศเบื้องหน้า บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง และสมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน และทรงแนะนำให้ปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่ฝ่าย เมื่อปฏิบัติได้ครบถ้วนตามหน้าที่ของทิศนั้น ๆ แล้ว ก็ชื่อว่า เป็นผู้ไหว้ทิศตามแบบอริยวินัย หรือแบบพุทธครบบริบูรณ์ ผู้ไหว้ทิศแบบนี้จะปิดป้องทิศได้สำเร็จ (ซึ่งแตกต่างจากการไหว้ทิศแบบพราหมณ์) คำสอนเรื่องทิศ 6 มีดังนี้

1) บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ

- (1) ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
- (2) จักทำกิจของท่าน
- (3) จักดำรงวงศ์ตระกูล
- (4) จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- (5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

2) มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ

- (1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (3) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (4) หากภรรยา (สามี) ที่สมควรให้

- (5) มอบทรัพย์สินสมบัติให้ในเวลาอันสมควร
- 3) ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ
- (1) ลูกขึ้นยืนรับ
  - (2) เข้าไปคอยรับใช้
  - (3) เชื้อฟุ้ง
  - (4) ดูแลปรนนิบัติ
  - (5) เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ
- 4) อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ
- (1) แนะนำให้เป็นคนดี
  - (2) ให้เรียนดี
  - (3) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
  - (4) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
  - (5) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย
- 5) สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ
- (1) ให้เกียรติยกย่อง
  - (2) ไม่ดูหมิ่น
  - (3) ไม่ประพฤตินอกใจ
  - (4) มอบความเป็นใหญ่ให้
  - (5) ให้เครื่องแต่งตัว
- 6) ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ
- (1) จัดการงานดี
  - (2) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
  - (3) ไม่ประพฤตินอกใจ
  - (4) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้
  - (5) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง
- 7) กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ
- (1) การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
  - (2) กล่าววาจาเป็นที่รัก
  - (3) ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์

- (4) วางตนสม่ำเสมอ
- (5) ไม่พูดจาหลอกลวงกัน
- 8) มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ
- (1) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
  - (2) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
  - (3) เมื่อมีภัยก็เป็นทีพึ่งพำนักได้
  - (4) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
  - (5) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร
- 9) นายพึงบำรุงทาสมรรคมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ
- (1) จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
  - (2) ให้อาหารและค่าจ้าง
  - (3) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย
  - (4) ให้อาหารมีรสแปลก
  - (5) ให้อภัยตามโอกาส
- 10) ทาสมรรคมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ
- (1) ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย
  - (2) เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย
  - (3) ถือเอาแต่ของที่นายให้
  - (4) ทำงานให้ดีขึ้น
  - (5) นำคุณของนายไปสรรเสริญ
- 11) กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบนด้วยหน้าที่ 5 ประการ คือ
- (1) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
  - (2) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
  - (3) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
  - (4) เปิดประตูต้อนรับ
  - (5) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ
- 12) สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบนย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ 6 ประการ คือ

คือ

- (1) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (2) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (3) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
- (4) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- (5) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- (6) บอกทางสวรรค์ให้

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 11, น. 212-216)

จากนั้นทรงอธิบายหลักในการจัดสรรทรัพย์เพื่อใช้สอย และสังคหวัตถุ 4 ซึ่งเป็นหลักการสงเคราะห์ ดังนี้

คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ
 ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว
 ฟังแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น 4 ส่วน
 คือส่วนหนึ่งใช้สอย 2 ส่วนใช้ประกอบกิจการงาน
 ส่วนที่ 4 เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย
 จึงผูกมิตรไว้ได้

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 11, น. 211-212)

คนชอบสงเคราะห์
 ชอบสร้างไมตรี รู้เรื่องที่เขาบอก
 ปราศจากความตระหนี่ เป็นผู้ชอบแนะนำ
 ชี้แจงแสดงเหตุผล เช่นนั้น ย่อมได้ยศ
 ทาน (การให้) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
 อุตตจริยา (การประพฤติประโยชน์) ในโลกนี้
 และสมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)
 ในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร
 สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 11, น. 217-218)

เพื่อให้หลักความยุติธรรมทางสังคมในพระพุทธศาสนาตามคำสอนที่กล่าวมาแล้ว
 เข้าใจง่ายขึ้น ผู้วิจัยจึงแบ่งหลักความยุติธรรมทางสังคมออกเป็น 3 หมวด คือ

- 1) หลักสิทธิ ได้แก่ การละกรรมกิเลส 4 การไม่เสพอบายมุข 6 รวมทั้งการเว้นอกติ 4
- 2) หลักหน้าที่ ได้แก่ คำสอนเรื่องทิศ 6
- 3) หลักการอยู่ร่วมกัน ได้แก่ คำสอนเรื่องมิตรแท้ มิตรเทียม การจัดสรรทรัพย์เพื่อใช้สอย และสังคหวัตถุ 4

3.3.2.1 หลักสิทธิ

แม้ว่าในพระพุทธศาสนาจะไม่มีนิทศน์เรื่อง "สิทธิ" โดยตรง แต่ก็มีคำสอนที่เข้ากันได้หรือเชื่อมโยงกับแนวคิดนี้ได้ สมภาร พรหมทา ให้เหตุผลว่า ศีล 4 ข้อแรก (ในศีล 5) คือ การยอมรับสิทธิในร่างกายและทรัพย์สินซึ่งมีอยู่ในคำสอนทางพระพุทธศาสนา (Somparn Promta, n.d., p. 29) แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะทางสังคม ไม่ได้ละเลยหรือมุ่งเน้นเฉพาะการบรรลุธรรมชั้นสูง แต่กำหนดหลักการในการอยู่ร่วมกันด้วย โดยยอมรับความมีตัวตนทางจริยธรรม (moral self) คำสอนเหล่านี้แสดงหลักการที่เป็นเงื่อนไขในการเคารพผู้อื่น โดยศีลมีความสำคัญ ดังนี้ คือ

- 1) แสดงเจตนารมณ์หลักของระบบจริยธรรมเชิงสังคม คือ การให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุข หรือกล่าวให้เจาะจงชัดเจนลงไปคือ เพื่อไม่ให้คนในสังคมคนใดคนหนึ่งสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ศีลหรือวินัยก็คือเนื้อหาของกฎทางจริยธรรมเชิงสังคมนั้นเอง
- 2) มีบทบาทในฐานะเป็นพื้นฐานในการกำหนดบทลงโทษทางสังคม โดยที่ศีลหรือวินัย คือ กฎทางศาสนา เป็นกฎที่บอกว่าในการอยู่ร่วมกันในสังคมแต่ละคนมีหน้าที่อะไรบ้าง และการละเมิดกฎจะมีโทษอย่างไรบ้าง

(สมภาร พรหมทา, 2548, น. 502-503)

พระพุทธศาสนาไม่มีการบังคับให้ถือศีล เพียงแต่วางหลักการเบื้องต้นไว้โดยถือว่าศีล 5 เป็นการควบคุมความประพฤติขั้นต่ำสำหรับพุทธศาสนิกชน โดยพระพุทธเจ้าให้เหตุผลในการรักษาศีลจากธรรมชาติของมนุษย์ที่รักตัวเองอย่างที่สุด บุคคลอื่นก็เช่นเดียวกับเรา ดังนั้นจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น ดังพุทธอุทานที่ว่า

บุคคลตั้งใจค้นหาทั่วทุกทิศ

ก็ไม่พบใครเป็นที่รักยิ่งกว่าตนในที่ไหนๆ เลย

สัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นก็รักตนมากเช่นนั้นเหมือนกัน

เพราะฉะนั้นผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 25, น. 254)

ในทัศนะของพระพุทธศาสนาธรรมชาติของมนุษย์นั้นรักสุขเกลียดทุกข์ จึงไม่ควรนำความทุกข์ไปเบียดเบียนผู้อื่น เนื่องจากไม่เป็นที่ต้องการของทุกคน ในเวฬุทวารายสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า

1) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเราผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่ใช่ที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณา อย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการ ฆ่าสัตว์ด้วย กายสมาจารนี้ของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธ์ทั้ง 3 ส่วนดังที่กล่าวมานี้

2) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า ข้อที่บุคคลพึงถือเอาสิ่งของของเราที่เราไม่ให้ด้วยอาการขโมยนั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงถือเอาสิ่งของของผู้อื่นที่เขาไม่ให้ด้วยอาการขโมยนั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการลักทรัพย์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการลักทรัพย์ด้วย กายสมาจารนี้ของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธ์ทั้ง 3 ส่วนดังที่กล่าวมานี้

3) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า ข้อที่บุคคลพึงประพฤตล่วงภรรยาของเรา ข้อนั้นไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงประพฤตล่วงภรรยาของผู้อื่นนั้น ก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการประพฤตผิดในกามเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการประพฤตผิดในกามด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการประพฤตผิดในกามด้วย กายสมาจารนี้ของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธ์ทั้ง 3 ส่วนดังที่กล่าวมานี้

4) พิจารณาเห็นดังนี้ว่า ข้อที่บุคคลพึงทำลายประโยชน์ของเราด้วยการพูดเท็จนั้น ไม่

เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา อนึ่ง ข้อที่เราพึงทำลายประโยชน์ของผู้อื่นด้วยการพูดเท็จ ข้อนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จเองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการพูดเท็จด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการพูดเท็จด้วย วจีสมาจารนี้ของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธิ์ทั้ง 3 ส่วนดังที่กล่าวมานี้

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 19, น. 502-503)

การละกรรมกิเลส 4 จึงเป็นการไม่ละเมิดร่างกายของผู้อื่น ไม่ละเมิดสิทธิในการครอบครองทั้งทรัพย์สินและครอบครัว รวมทั้งการเคารพความเป็นมนุษย์ของผู้อื่นทางวาจาด้วย แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนายอมรับสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินของมนุษย์อย่างสมบูรณ์ แม้ว่าจะปฏิเสธว่าไม่มีอัตตา-ตัวตน (selflessness) แต่ก็ยอมรับความมีตัวตนทางจริยธรรมของมนุษย์โดยที่ไม่เน้นให้มนุษย์ใช้สิทธิของตนเองเพื่อเรียกร้องผู้อื่น เนื่องจากระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนาไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของการเรียกร้องสิทธิ แต่เน้นกระทำโดยมีวินัยของปัจเจกบุคคลคือ กุศลกรรมบถ 10 ประการ ตัวอย่างเช่น โจรทำร้ายร่างกายเรา แต่เราก็ไม่พยายาโทษโดยการตอบโต้ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเน้นให้มนุษย์คำนึงถึงสิทธิของผู้อื่นมากกว่าตนเอง โดยถือว่าการประกอบกรรมคืออย่างหนึ่ง

หลักความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาคำนึงถึงความเป็นบุคคลที่มีธรรมชาติประกอบไปด้วย เมื่อบุคคลใดมีจิตใจที่ประกอบด้วยอคติ 4 (ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ) ย่อมไม่ถือว่าเป็นบุคคลที่ยุติธรรม หรือ กระทำด้วยความยุติธรรม เนื่องจากมีรากเหง้าของอกุศลธรรม คือ มีเจตนาที่ลำเอียง ไม่ซื่อสัตย์ ถูกความโลภ ความโกรธ ความหลง และ ความกลัวครอบงำ หลักอคติ 4 จึงเป็นคำสอนไม่ให้ลำเอียงอันเป็นเหตุให้กระทำชั่ว ทำให้เกิดความไม่ยุติธรรมโดยการละเมิดสิทธิของผู้อื่น

หลักอบายมุข 6 เป็นคำสอนเพื่อไม่ให้ปัจเจกบุคคลเบียดเบียนตนเอง เป็นการกระทำที่ไม่มีประโยชน์ เนื่องจากทำให้ตนเองหมกมุ่น ลุ่มหลง เป็นโมหะ พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นรากเหง้าของอกุศลธรรม และอบายมุขยังอาจเป็นเหตุนำไปสู่การละเมิดชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่น ทำให้เกิดความไม่ยุติธรรมในสังคม เช่น ดิดการพนันทำให้ไปขโมยหรือปล้นทรัพย์สินของผู้อื่น มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมของพระพุทธศาสนาจึงไม่แยกขาดจากจริยธรรมของปัจเจกบุคคลกับจริยธรรมทางสังคม โดยพระพุทธศาสนาถือว่าบุคคลที่ดีเป็นบุคคลที่เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมด้วย

พระพุทธศาสนาจึงเปิดโอกาสให้ใช้เสรีภาพในการปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเท่าเทียมกัน โดยเคารพและให้เกียรติผู้อื่นในฐานะที่เป็นเพื่อนมนุษย์เหมือนกัน ทุกคนจึงไม่มีใครควรเอาเปรียบใครหรือละเมิดสิทธิของผู้อื่น แต่วินัยของพระสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติโดยมีหลักการและความมุ่งหมายเฉพาะไม่เหมาะกับสังคมยุคหลัง เนื่องจากมนุษย์ต้องอยู่ในสังคมที่ไม่สามารถปลีกวิเวกได้ จึงต้องมีหน้าที่ต่อกันในการอยู่ร่วมกันเพื่อไม่ให้เกิดการเอาเปรียบกันทางสังคม

3.3.2.2 หลักหน้าที่

ในสังคาลกสูตร หน้าที่ในทศ 6 ไม่สามารถเริ่มขึ้นได้ ถ้าปราศจากหลักสิทธิ (การละกรรมกิเลส 4 ประการ อคติ 4 และอบายมุข 6) ซึ่งเป็นวินัยพื้นฐาน แสดงให้เห็นว่า บัณฑิตบุคคลต้องเคารพในสิทธิของกันและกัน จึงมีหน้าที่ในการปฏิบัติต่อกัน โดยเป็นระบบจริยธรรมที่สอดคล้องกับสถานการณ์ต่างๆ ให้ปฏิบัติกันอย่างเหมาะสม คำสอนในพระพุทธศาสนาบางข้อถึงการใช้เสรีภาพอยู่ในขอบเขตของสิทธิและหน้าที่ เพราะเราต้องไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น และไม่ละทิ้งหน้าที่ของตนเอง หรือแม้แต่สังคมสงฆ์ก็ไม่ได้ถูกออกแบบให้แยกขาดจากสังคมยุคหลัง เช่น การบิณฑบาตของพระสงฆ์เป็นการพึ่งพาอาศัยกันของพระสงฆ์กับคฤหัสถ์โดยมีหน้าที่ต่อกัน คือ ฆราวาสถวายอาหารและสิ่งจำเป็นแก่พระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์ก็มีหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนฆราวาสให้อยู่ในทำนองคลองธรรม ดังนั้นพระสงฆ์ก็ต้องเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ฆราวาส คำสอนเรื่องทศ 6 จึงทำให้สังคมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลด้วย

หลักหน้าที่ในพระพุทธศาสนาของความสัมพันธ์แบบรอบทิศเพื่อให้บุคคลปฏิบัติต่อกันอย่างถูกต้อง โดยเนื้อหาสามารถเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย แต่สาระของความเคารพที่มีต่อกัน ความไม่เอาเปรียบ ความกตัญญูรู้คุณ ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน ล้วนยังคงอยู่ทุกยุคทุกสมัย หน้าที่ในพระพุทธศาสนาจึงมาพร้อมกับความรับผิดชอบทางสังคมที่บุคคลพึงมีต่อกันโดยไม่คิดแบ่งแยกบุคคลออกจากสังคม แสดงให้เห็นว่าต่างฝ่ายต่างมีความเท่าเทียมกันในหน้าที่ที่มีต่อกัน แต่รูปแบบการปฏิบัติไม่เหมือนกัน เนื่องจากพระพุทธศาสนายอมรับความแตกต่างของบุคคลในด้านอาวุโส ฐานะ และอาชีพ ตามยุคสมัยนั้นโดยไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม แต่เพื่อทำให้สังคมสงบสุขและยุติธรรม

หน้าที่ตามหลักทศ 6 จึงเป็นขอบเขต หรือฐานของการใช้สิทธิและเสรีภาพของปัจเจกบุคคล ซึ่งทำให้เกิดความยุติธรรมทางสังคม เพราะการทำตามหน้าที่ช่วยป้องกันไม่ให้เกิดการเอาเปรียบกันในเรื่องสิทธิและเสรีภาพ ซึ่งทำให้คนในสังคมมีความเท่าเทียมกันในระดับหนึ่ง โดยที่ความไม่เท่าเทียมกันตามเงื่อนไขของความสัมพันธ์หรือสถานการณ์ยังก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนที่ด้อยกว่า หรือคนที่เสียเปรียบ เช่น นายหรือผู้บังคับบัญชาต้องคอยดูแลช่วยเหลือทาสกรรมกรหรือ

ลูกน้อง พ่อแม่มีหน้าที่เลี้ยงดูบุตร หน้าที่จึงเป็นสื่อกลางที่ทำให้มนุษย์ร่วมกันสร้างชุมชนของตนขึ้น โดยมีความรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกันของทุกคน หน้าที่ในพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่กฎหมาย แต่เป็นหน้าที่ซึ่งสำนึกด้วยใจ เช่น บุตรดูแลบิดามารดายามแก่ชราไม่ใช่เพราะถูกบีบบังคับ แต่เป็นสำนึกที่เกิดจากการมีธรรมะประจำใจเป็นรากฐาน (ปรีชา ช่างขวัญยืน, 2545, น. 39)

3.3.2.3 หลักการอยู่ร่วมกัน

พระพุทธศาสนาเน้นคำสอนเรื่องมิตรแท้และมิตรเทียม เนื่องจากสภาวะแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคล ถ้าสภาวะแวดล้อมดีย่อมเอื้อให้การทำความดีสะดวกยิ่งขึ้น เช่น มิตรแท้ย่อมไม่สนับสนุนให้เราละเมิดผู้อื่น หลักกัลยาณมิตรซึ่งพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญส่งผลให้เกิดมิตรภาพระหว่างกันในสังคมที่มีความยุติธรรม หลักความยุติธรรมทางสังคมในพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้มีเฉพาะหลักสิทธิและหน้าที่เท่านั้น แต่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้นั้นต้องประกอบไปด้วยการประกอบกุศลกรรม ซึ่งในสังคหวัตถุ 4 (หลักการสงเคราะห์) เริ่มต้นจากการให้ทานด้วยสิ่งของวัตถุเป็นหลักการผูกมิตรด้วยการช่วยเหลือกัน ซึ่งในทัศนะของพระพุทธศาสนาการสงเคราะห์กันไม่ได้มีเฉพาะในเรื่องสิ่งของวัตถุเท่านั้น แต่ต้องประกอบด้วย วาจา และ ความประพฤติที่ดีงาม มีความเสมอต้นเสมอปลายรวมอยู่ด้วย อีกทั้งการได้มาซึ่งทรัพย์สินก็ต้องได้มาด้วยความสุจริต ดังนั้นหลักการอยู่ร่วมกันในพระพุทธศาสนาจึงเป็นหลักการเดียวกับอริยมรรคมีองค์ 8 หมวดศีล ซึ่งได้แก่ สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากรรมันตะ (กระทำชอบ) และสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ซึ่งเป็นวิถีทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา

สมภาร พรหมทา มีความเห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่วิธีการ (means) มากกว่าจุดมุ่งหมาย (ends) (Sompan Promta, n.d., p. 113) เช่น การประกอบกรรมชั่วเป็นใจเพื่อเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง ผู้วิจัยเห็นว่าพระพุทธานุญาตว่าเจตนาที่ดีนำไปสู่การกระทำที่ดี ดังนั้นการกระทำที่ไม่ถูกต้องแสดงให้เห็นว่าผู้กระทำมีความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) ปัญญาจึงเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของบุคคลที่มีความยุติธรรม (รายละเอียดในหัวข้อ 3.4)

พระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้ทุกสิ่งมีชีวิตมีสิทธิเสรีภาพในการแสวงหาและถือครองทรัพย์สิน โดยไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเท่าเทียมกัน แต่เปิดโอกาสให้บุคคลในสังคมช่วยเหลือกันในฐานะเพื่อนร่วมทุกข์ การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในพระพุทธศาสนาจึงเป็นการช่วยเหลือแบบต่างตอบแทน เนื่องจากตราบโศกที่มนุษย์ยังเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ ทุกคนต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของกฎแห่งกรรม เช่น เราให้อาหารแก่คนอื่น เขาก็จะให้อาหารแก่เราเมื่อมีโอกาส แม้ว่า

หลักการสงเคราะห์เพื่อให้บุคคลในสังคมช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แต่ก็ยังมีคำสอนเรื่องการใช้ทรัพย์และเก็บออมทรัพย์ก็เพื่อไม่ทำให้ตนเองเป็นภาระของผู้อื่น ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ตนนั้นแลเป็นที่พึ่งแห่งตน” คือต้องช่วยเหลือตนเองอย่างดีที่สุดก่อน พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนคนเกียจคร้านเอาเปรียบสังคม โดยเห็นได้จากการถือว่าความเกียจคร้านเป็นอบายมุขประการหนึ่ง

คำสอนในพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญแก่ภาระหน้าที่ของตนเองเป็นสำคัญ โดยต้องคำนึงถึงความสามารถของตนที่จะช่วยเหลือผู้อื่นด้วย เนื่องจากในสังคมพุทธเปิดโอกาสให้บุคคลแข่งขันกันได้อย่างเสรี จึงทำให้ผู้ที่มีความสามารถสูงได้เปรียบผู้ที่ด้อยความสามารถ ดังนั้นหลักจริยธรรมของการอยู่ร่วมกันจึงเป็นสิ่งจำเป็นของสังคมพุทธก็เพื่อทำให้ผู้ที่ด้อยความสามารถไม่เป็นผู้ที่เสียเปรียบในสังคม แต่การที่บุคคลในสังคมจะช่วยเหลือกันด้วยความเต็มใจจำเป็นต้องมาจากความคิดและจิตใจที่เป็นกุศล ซึ่งอยู่ในพรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา (รายละเอียดในหัวข้อ 3.4)

หลักความยุติธรรมทางสังคมนี้เป็นความยุติธรรมที่ปัจเจกบุคคลมีต่อบุคคล ซึ่งในทัศนะของพระพุทธศาสนา ความยุติธรรมทางสังคมเป็นการกระทำต่างตอบแทน (reciprocity) โดยการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่วนหลักความยุติธรรมทางเศรษฐกิจและหลักความยุติธรรมทางการเมืองที่ผู้วิจัยจะนำเสนอต่อไปนั้น เป็นความยุติธรรมของรัฐที่มีต่อบุคคล

3.3.3 หลักความยุติธรรมทางเศรษฐกิจ

แม้ว่าจุดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจไม่ใช่จุดมุ่งหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา จริยธรรมนั้นเป็นสิ่งสำคัญมากกว่าเศรษฐกิจ แต่ถ้าเศรษฐกิจไม่ดี การรักษาจริยธรรมก็เป็นไปได้ยาก เศรษฐกิจจึงเป็นฐานให้ปัจเจกบุคคลบรรลุจุดมุ่งหมายทางจริยธรรมได้ (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2534, น. 26-27) ในพระพุทธศาสนามีคำสอนหลายอย่างที่เกี่ยวข้อกับเศรษฐกิจ ผู้วิจัยขอเสนอหลักการส่งเสริมทางเศรษฐกิจ และ หลักการสงเคราะห์ ในการสร้างความยุติธรรมทางเศรษฐกิจของพระพุทธศาสนาดังต่อไปนี้

3.3.3.1 หลักการส่งเสริมทางเศรษฐกิจ

คำสอนในกฎทนต์สูตรแสดงให้เห็นถึงการส่งเสริมทางเศรษฐกิจ ซึ่งก่อให้เกิดผลดีในสังคมทำให้บ้านเมืองมีความสงบสุข โดยไม่ต้องใช้กำลังหรืออาวุธในการปราบโจรผู้ร้าย โดยมีความดังนี้

พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูลพระเจ้ามหาวิชิตราชว่า “บ้านเมืองของพระองค์ยังมีเสี้ยนหนาม มีการเบียดเบียน โจรยังปล้นบ้าน ปล้นนิคม ปล้น เมืองหลวง ดักจี้ในทาง

เปลี่ยว เมื่อบ้านเมืองยังมีเสี้ยนหนาม พระองค์จะโปรดให้ พันฟูพลีกรรมขึ้นก็จะชื่อว่า ทรงกระทำสิ่งที่ไม่สมควร พระองค์มีพระราชดำริอย่าง นี้ว่า “เราจักปราบปรามเสี้ยนหนามคือโจร ด้วยการประหาร จองจำ ปรับไหม ตำหนิโทษ หรือเนรเทศ” อย่างนี้ไม่ใช่ การกำจัดเสี้ยนหนามคือโจรที่ถูกต้อง เพราะ ว่า โจรที่เหลือจากที่กำจัดไปแล้วจักมา เบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ในภายหลังได้ แต่การกำจัดเสี้ยนหนามคือโจรที่ ถูกต้อง ต้องอาศัยวิธีการต่อไปนี้ คือ

- 1) ขอให้พระองค์พระราชทานพันธุ์พืชและอาหารให้แก่พลเมืองผู้ชะมักเขม่นใน เกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ในบ้านเมืองของพระองค์
- 2) ขอให้พระองค์พระราชทานต้นทุนให้แก่พลเมืองผู้ชะมักเขม่นในพาณิชยกรรมใน บ้านเมืองของพระองค์
- 3) ขอให้พระองค์พระราชทานอาหารและเงินเดือนแก่ข้าราชการที่ขยันขันแข็งใน บ้านเมืองของพระองค์

พลเมืองเหล่านั้นจักชวนชวายเป็นหน้าที่การงานของตน ไม่พากันเบียดเบียนบ้านเมือง ของพระองค์ และจักมีกองพระราชทรัพย์อย่างยิ่งใหญ่ บ้านเมืองก็จะอยู่ ร่มเย็น ไม่มี เสี้ยนหนาม ไม่มีการเบียดเบียน ประชาชนจะชื่นชมยินดีต่อกัน มีความสุขกับ ครอบครัว อยู่อย่างไม่ต้องปิดประตูบ้าน”

พระเจ้ามหาวิจิตรราชทรงรับคำของพราหมณ์ปุโรหิตแล้ว ได้พระราชทานพันธุ์พืชและ อาหารแก่พลเมืองที่ชะมักเขม่นในเกษตรกรรมและการเลี้ยงปศุสัตว์ พระราชทาน ต้นทุนให้แก่พลเมืองผู้ชะมักเขม่นในพาณิชยกรรม พระราชทานอาหารและเงินเดือน แก่ข้าราชการที่ขยันขันแข็งในบ้านเมืองของพระองค์ พลเมืองเหล่านั้นชวนชวายเป็น หน้าที่การงานของตน ไม่พากันเบียดเบียนบ้านเมืองของพระองค์ และได้มีกองพระ ราชทรัพย์อย่างยิ่งใหญ่ บ้านเมืองอยู่ร่มเย็น ไม่มีเสี้ยนหนาม ไม่มีการเบียดเบียน ประชาชนต่างชื่นชมยินดีต่อกัน มีความสุขกับครอบครัว อยู่อย่างไม่ต้องปิดประตู บ้าน

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 9, น. 131-132)

ปรีชา ช่างขวัญยืน แสดงความเห็นว่ เนื้อหาในกฎทนต์สูตรบ่งชี้ว่า เศรษฐกิจเป็น พื้นฐานสำคัญทางการเมืองการปกครอง และมีอิทธิพลต่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชน แต่พระ สูตรไม่ได้ชี้ชัดว่าการจัดการเศรษฐกิจเป็นอย่างไร ไม่มีมาตรการกำหนดระบบการจัดสรรผลผลิต ว่าปัจจัยการผลิตควรอยู่ในมือใคร ความแตกต่างระหว่างคนรวยคนจนก็ไม่ได้วิเคราะห์ว่า เป็นผล

มาจากความผิดพลาดทางเศรษฐกิจหรือไม่ ความแตกต่างทางฐานะเป็นสิ่งที่ยอมรับ แต่การเฉลี่ยความร่ำรวยสู่คนจนก็เป็นความสมัครใจมากกว่า (2534, น. 32)

อย่างไรก็ตาม ตามแนวคำสอนเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจที่ปรากฏในกฎทันตสูตร การส่งเสริมทางเศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของการกระจายเสรีภาพทางเศรษฐกิจ โดยการฝึกพัฒนามนุษย์ให้มีศักยภาพ เช่น การส่งเสริมให้พลเมือง ชำราชากร เกษตรกร พ่อค้าที่ยั่งยืนแข่งขันในการประกอบอาชีพที่สุจริตได้มีโอกาสในชีวิตมากขึ้นกว่าเดิม ส่งผลให้มาตรฐานในการดำเนินชีวิตสูงขึ้น ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงเป็นองค์ประกอบที่อิงอาศัยกันกับองค์ประกอบในระบบชีวิตที่ดำรงด้วยซึ่งสัมพันธ์กับอริยมรรคหัตถ์ ได้แก่ สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) พระพุทธศาสนานั้นไม่ได้สอนให้มนุษย์กอบโกยทางวัตถุ แต่เน้นคุณภาพของจิตใจเป็นหลัก ดังนั้นการใช้อำนาจรัฐในการส่งเสริมเศรษฐกิจจึงมีบทบาทสำคัญที่จะทำให้เกิดความยุติธรรมทางเศรษฐกิจโดยช่วยให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่เดือดร้อน บ้านเมืองก็สงบสุข ไม่เกิดการละเมิดสิทธิและเสรีภาพอันเนื่องมาจากความยากจนเป็นเหตุ การส่งเสริมทางเศรษฐกิจในพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะป้องกันมากกว่าปราบปราม เนื่องจากพระพุทธศาสนาไม่นิยมใช้ความรุนแรงทางสังคม แต่หลักการส่งเสริมทางเศรษฐกิจอย่างเดียวไม่เพียงพอเพราะเป็นการส่งเสริมเฉพาะบุคคลที่มีความสามารถเท่านั้น ทำให้บุคคลที่ด้อยความสามารถเป็นผู้ที่เสียเปรียบในสังคม พระพุทธศาสนาจึงมีคำสอนเกี่ยวกับหลักการสงเคราะห์เพื่อช่วยเหลือคนที่ด้อยโอกาส

3.3.3.2 หลักการสงเคราะห์

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา รัฐหรือผู้ปกครองที่ดีจำเป็นต้องจัดการกับปัญหาทางเศรษฐกิจ มิฉะนั้นปัญหาทางเศรษฐกิจจะทำให้บ้านเมืองไม่สงบสุข เนื่องจากความยากจนเป็นรากเหง้าของปัญหา เช่น การขาดแคลนปัจจัย 4 ทำให้ประชาชนเกิดความเดือดร้อนและเป็นเหตุให้ทำผิดศีลธรรมในหมู่ชน ในจังกวัตติสูตรแสดงให้เห็นว่า สภาวะแวดล้อมหรือปัจจัยภายนอกส่งผลกระทบต่อความเป็นมนุษย์ที่ดีในสังคม และแสดงให้เห็นว่า เมื่อระบบการจัดการทางเศรษฐกิจไม่ดี ส่งผลกระทบต่อชีวิตของปัจเจกชนในการเข้าถึงธรรมด้วย ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาอย่างใดก็ดี เมื่อปัญหาทางเศรษฐกิจได้รับการแก้ไข จะส่งผลต่ออายุขัยของมนุษย์ซึ่งเป็นการแสดงถึงภูมิธรรม หรือระดับปัญญาของมนุษย์ในยุคหนึ่ง ๆ ด้วย ดังเนื้อหาของพระสูตรโดยย่อดังนี้

1) พระพุทธเจ้าทรงอธิบายว่า ผู้ที่พึ่งตนพึ่งธรรมจะเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ แล้วทรงสาธกนิทานเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในอดีต 7 พระองค์ มีพระเจ้าทัฬหเนมิ เป็นต้น ผู้ประพฤติกักรวรรดิวัตรสืบทอดต่อ ๆ กันมาโดยลำดับ จักรวรรดิวัตรที่พระเจ้าจักรพรรดิทั้ง 7 พระองค์ ทรงประพฤติ ได้แก่

(1) อาศัย ธรรม สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อม ธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จัดการรักษาป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน (พระมเหสี พระราชโอรส พระราชธิดา) กำล้างผล พวก กษัตริย์ผู้ติดตาม (พระราชวงศ์) พรานหมณเฒ่าและคหบดี ชาวนิคมนและชาวชนบท (ชาวแคว้นแคว้น) สมณะพรานหมณเฒ่า สัตว์พวกเนื้อ และสัตว์จำพวกนกโดยธรรม ไม่กระทำการที่ผิดแบบแผนของแคว้นแคว้น

(2) แจกจ่ายทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์เลี้ยงชีพ

(3) เข้าไปหาสมณพรานหมณเฒ่าผู้เว้นขาดจากความมัวเมาประมาท ตั้งมั่นอยู่ใน ขันติ (ความอดทน) โสรัจจะ (ความสงบเสงี่ยม) ฝึกตน สงบตน ทำให้ตนเอง ดับกิเลสได้ แล้วสอบถามว่า อะไรเป็นกุศล เป็นอกุศล อะไรเป็นคุณ เป็นโทษ อะไรควรทำ ไม่ควรทำ อะไรทำแล้วก่อให้เกิดสุข หรือก่อให้เกิดทุกข์ตลอดกาล นาน

พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า เมื่อกษัตริราชทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรนี้โดยบริบูรณ์แล้ว แก้ว 7 ประการ ได้เกิดขึ้น ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ พระเจ้าจักรพรรดิและ ประชาชาษฎ์ผู้ประพฤติตามมีอายุยืนถึง 80,000 ปี มีวรรณะผ่องใส มีความสุข มีโภคะและพละ

2) ต่อมากษัตริราชผู้ได้รับมูรธาภิเศกพระองค์หนึ่ง ซึ่งนับเป็นองค์ที่ 8 ไม่ทรง ประพฤติจักรวรรดิวัตรสืบทอดจากพระชนก จึงไม่ทรงมีแก้ว 8 ประการ บ้านเมืองของพระองค์จึง ไม่เจริญรุ่งเรือง ประชาชาษฎ์ประสบความเดือดร้อน อดอยากต้องขโมยเขากิน อกุศลธรรมข้อ อทินนาทาน จึงเกิดขึ้น อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละเริ่มเสื่อมถอย

3) ต่อมาได้เกิดอกุศลธรรมข้อ ปาณาติบาต มุสาวาท เป็นต้น ขึ้นตามลำดับ เมื่อ อกุศลธรรมแต่ละข้อเจริญขึ้น กุศลธรรม เสื่อมลง ๆ ตามลำดับ อายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละก็ เสื่อมลง ๆ ตามลำดับ จนถึงสมัยหนึ่งที่มนุษย์มีอายุชั้แค่ 10 ปีตาย ในสมัยนั้นจะเกิดกาลยุคขึ้น มิคสัญญีเป็นเวลา 7 วัน คือ คนเห็นคนเข้าใจว่าเป็นเนื้อที่ตนอยากกินเพื่อแก้ความหิวโหย จึงใช้อาวุธประหารกันจนผู้คนล้มตายไปเกือบหมดโลก ช่วงเวลานั้น เรียกว่า สัตถันตกรัป คนที่ รอดตาย คือ ผู้ที่หลบหนีออกจากหมู่คณะไปหลบซ่อนตัวอยู่ป่าดงพงพี พอพ้น 7 วัน จึงออกจากที่

ช่อน เกิดความรู้สึกสำนึกถึงคุณค่าของธรรม แล้วตั้งใจปฏิบัติธรรม ทำให้ค่อย ๆ กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับอีก

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 11, น. 59-82)

ชาฎณรงค์ บุญหนุน แสดงความเห็นว่าเป็นเรื่องความจนกับการทำลายความเป็นมนุษย์ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการดำรงชีวิตที่ดีร่วมกันนั้นมีประโยชน์และเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์กล่าวคือ นอกจากรัฐจะไม่ใช้ความรุนแรงในหมู่ประชาชนแล้ว รัฐต้องไม่สร้างเงื่อนไขที่รุนแรงเสียเอง ต้องลดความรุนแรงลงให้เหลือน้อยที่สุด โดยสร้างกฎป้องกันไม่ให้คนเลวแสวงหาผลประโยชน์จากรัฐ โดยส่งเสริมผลประโยชน์ของคนดี (2550, น. 178)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจในพระพุทธศาสนา ก็คือ การสร้างความพอเพียงทางปัจจัย 4 เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่ให้เกิดความขัดสนจนกลายเป็นปัญหาสังคม ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าคิดว่าเหตุการณ์ที่เป็นปัญหาในบ้านเมืองปัจจุบันนี้ ส่วนหนึ่งมาจากการที่รัฐหรือผู้ปกครองเพิกเฉยต่อความเป็นอยู่ของประชาชนที่เดือดร้อน จนลูกหลานและเรื้อรัง ซึ่งส่งผลกระทบต่อประชาชนในบ้านเมืองต้องประสบกับความเดือดร้อนทั้งด้านความเป็นอยู่ของปัจเจกชน และความสงบสุขของสังคม ก็เพราะรัฐบาลซึ่งมีอำนาจในการจัดการไม่ได้ใช้หลักธรรมในจักรกวัตติสูตร ดังเช่น พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ 8 จนเกิดยุคมิดัสผู้นั้น

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา มนุษย์มีความเห็นแก่ตัวเป็นรากเหง้า จนทำให้เกิดปัญหาสังคมขึ้น ตราบใดที่ปัญหาของมนุษย์ยังไม่ได้รับการแก้ไขสังคมก็ไม่มี ความสงบสุข เช่น ในอัครคัมภีร์สูตร ความเห็นแก่ตัวก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคม ดังนั้นการสร้าง ความยุติธรรมทางเศรษฐกิจก็ต้องแก้ที่ต้นตอ ซึ่งอธิบายไว้ในลักกัปปุณฺณสูตร ดังนี้

ท้าวสักกะและบริวารถามพระพุทธเจ้าว่า “เทวา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และหมู่สัตว์เป็นอันมากอื่น ๆ ถูกอะไรผูกมัดแม้ตั้งใจว่าจะไม่จองเวร ไม่ใช่อาชญา ไม่มีศัตรู ไม่เบียดเบียน อยู่อย่างไม่มีเวร แต่ก็ต้องจองเวร ใช้อาชญา มีศัตรู เบียดเบียน และอยู่อย่างมีเวร”

พระพุทธเจ้าตอบว่า “เพราะมีความริษยาและความตระหนี่เป็นเครื่องผูกมัด”

ความริษยาและความตระหนี่เกิดจากอะไร

เกิดจากสิ่งที่เป็นที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก

สิ่งที่เป็นที่รักและสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเกิดจากอะไร

เกิดจากความพอใจ

ความพอใจเกิดจากอะไร

เกิดจากความตริก
 ความตริกเกิดจากอะไร
 เกิดจากปัญญาสัญญา¹

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 10, น. 285-287)

พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญของปัญหาในตัวมนุษย์จึงทรงวางหลักธรรมคำสอนด้านจริยธรรมควบคู่ไปกับการการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ และการเมือง โดยพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับลัทธิสังคมนิยมในการเฉลี่ยทรัพย์สินอย่างเท่าเทียมกัน เห็นได้จากการยอมรับเศรษฐกิจและขอทานในสังคม แต่ให้ความสำคัญแก่เสรีภาพในการแสวงหาและการบริโภคอย่างมีเหตุผลถูกต้องตามหลักจริยธรรม โดยส่งเสริมการสงเคราะห์ทางเศรษฐกิจ เช่น รัฐบาลช่วยเหลือคนยากจนซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่เสียเปรียบในสังคม ความยุติธรรมทางเศรษฐกิจในพระพุทธศาสนาจึงเป็นการต่างตอบแทนคือ พระพุทธศาสนาถือว่าปัจจัย 4 เป็นเครื่องมือพื้นฐานในการดำรงชีวิต การช่วยเหลือเกื้อกูลกันจึงเป็นไปในขอบเขตนี้ มิได้มีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้ผู้ได้รับการสงเคราะห์เกิดกิเลสตัณหาในวัตถุ โดยเป็นการฝึกอบรมการเสียสละวัตถุของผู้ที่ได้เปรียบทางเศรษฐกิจเพื่อเป้าหมายทางจิตใจที่สูงขึ้นไป ดังนั้นการสงเคราะห์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความยุติธรรมทางเศรษฐกิจ จึงเป็นพื้นฐานทางจริยธรรมอันดับแรกในการพัฒนาคุณภาพทางจิตใจของมนุษย์

3.3.4 หลักความยุติธรรมทางการเมือง

การที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงกำหนดรูปแบบของรัฐเนื่องจากไม่มีรูปแบบใดที่เหมาะสมแก่สังคมทุกที่โดยไม่มีเงื่อนไข ทุกระบอบการปกครองสามารถปรับปรุงส่วนที่บกพร่องเพื่อให้เกิด

¹ กิเลส 3 อย่างนี้ รวมกันเรียกว่า ปัญญาจะ หรือ ปัญจธรรม คือ กิเลสเป็นเครื่องเนิ่นช้าขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงและแก้ปัญหาอย่างถูกต้อง ได้แก่

- 1) ตัณหา คือ ความเห็นแก่ตัว ความทะยานอยากหาเครื่องบำรุงปรนเปรอตน
- 2) มานะ คือ เครื่องถือตัว สำคัญตัวเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูงถือต่ำ
- 3) ทิฏฐิ คือ ความยึดมั่นในความเห็นของตน

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 94-95)

ประโยชน์แก่ประชาชนได้ทั้งสิ้น (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2534, น. 110) การเข้าใจธรรมชาติของรัฐว่า สิ่งทั้งหลายที่มนุษย์สร้างขึ้นล้วนเกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของมนุษย์ ต้องเป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ คือ ไม่คงทนอยู่ในสภาวะเดิมได้ตลอดไป (ทุกขัง) เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ (อนิจจัง) และกำหนดเอาแน่นอนตายตัวไม่ได้ (อนัตตา) ทำให้ปัจเจกบุคคลไม่ใส่ใจกับมโนทัศน์ทางการเมืองและให้ความสำคัญแก่มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมตามธรรมชาติ แต่อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องความยุติธรรมเป็นปัญหาสังคมที่ทุกสังคมต้องประสบ และประชาชนต้องหาทางร่วมมือกันแก้ไข ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับหลักความยุติธรรมทางการเมืองของพระพุทธศาสนามีประเด็นสำคัญดังนี้

3.3.4.1 การกำเนิดรัฐ : สิทธิและเสรีภาพทางการเมือง

ในอัครคัมภีร์สุตตร ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของรัฐ ซึ่งก็มาจาก “ทฤษฎีพันธสัญญา” หรือ “ทฤษฎีสัญญาประชาคม” เป็นการรวมตัวกันของประชาชน เนื่องจากเกิดการเอาเปรียบกันในสังคม เมื่อหาข้อยุติไม่ได้ในการแก้ไขปัญหาสังคม จึงเกิดผู้ปกครองหรือรัฐเพื่ออำนวยความสะดวกยุติธรรมทางการเมือง โดยใจความสำคัญในพระสุตตรว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกและรัฐมีดังนี้

พระพุทธเจ้าทรงอธิบายเรื่องต้นกำเนิดของโลก โดยตรัสเล่าประกอบหลักธรรมของพระองค์ เพื่อชี้ให้เห็นว่า พวกพรหมณ์เข้าใจเรื่องระบบวรรณะ ผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากเดิมอย่างไร เรื่องที่ตรัสเล่ามีใจความว่า

1) มีพรหมพวกหนึ่งจากชั้นอภิสสรพรหมจุติลงมาเกิดในโลกระยะแรกเริ่มที่ยังเป็นพื้นน้ำ สัตว์โลกพวกนี้ยังมีสภาพร่างกายเป็นทิพย์ มีฤทธิ์ทางใจ มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีกาย สัญจรอยู่ในอากาศ เช่นเดียวกับสมัยที่อยู่ชั้นอภิสสรพรหม ต่อมาเมื่อเกิดง้วนดินขึ้น สัตว์โลกหรือมนุษย์พวกแรกได้ใช้บริโภคเป็นอาหารแทนปีติ ทำให้ร่างกายหยาบขึ้น รัศมีกายหายไป ตอนนีเกิดมีดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์และดวงดาวขึ้น เมื่อสัตว์โลกพวกนี้บริโภคนาน ๆ เข้า ร่างกายเปลี่ยนแปลงมากขึ้น บางพวกมีผิวพรรณดี บางพวกมีผิวพรรณเลว จึงเกิดการเหยียดผิวกันขึ้น เพราะเหยียดผิวกันง้วนดินจึงหายไป พวกเขาจึงเกิดความโหยหาขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อสะเก็ดดินเกิดขึ้น สัตว์โลกพวกนี้จึงใช้สะเก็ดดินเป็นอาหารแทนง้วนดินที่หายไป เมื่อบริโภคนาน ๆ ร่างกายได้เปลี่ยนแปลงมากขึ้น ผิวพรรณต่างกันมากขึ้น การเหยียดผิวกันก็รุนแรงขึ้น ทำให้สะเก็ดดินหายไป พวกสัตว์โลกได้เกิดความรู้สึกโหยหาขึ้นอีก เมื่อเคื่อดินเกิดขึ้นพวกเขาก็ใช้เคื่อดินเป็นอาหารแทนสะเก็ดดินที่หายไป และเมื่อบริโภคนาน ๆ จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายมากขึ้น การเหยียดผิวก็ยังรุนแรงขึ้น จนเคื่อดินหายไปพวกเขากลับรู้สึกโหยหาต่อไปอีก

2) เมื่อข้าวสาลีเกิดขึ้น พวกเขาก็ใช้ข้าวสาลีนี้เป็นอาหารแทน และเมื่อบริโภคนาน

สาธิตไปนาน ๆ จึงมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายมากขึ้นคือ เกิดอวัยวะเพศชายและเพศหญิงขึ้น ทำให้เกิดลักษณะเป็นมนุษย์ผู้ชายและผู้หญิงเด่นชัด เมื่อคนต่างเพศเพ่งมองกันจึงเกิดความรู้สึกทางเพศขึ้น และได้เสพเมถุนธรรมกัน การเสพเมถุนธรรมนี้เขาถือว่าเป็นความชั่ว ฉะนั้น เมื่อเห็นผู้ใดเสพเมถุนธรรมกัน คนส่วนมากจะพากันขับไล่ออกไปจากหมู่ ต่อมาผู้นิยมเสพเมถุนธรรมจึงแยกตัวไปปลุกเร้าอยู่เพื่อมิให้ผู้อื่นเห็น พวกนี้มีคำเรียกต่อมาว่า ผู้ครองเรือน (อาคาริก) ผู้ไม่มีเรือนเรียกว่า อนาคาริก ซึ่งต่อมาได้แก่ นักบวช

3) ข้าวสาธิตที่เกิดขึ้นมีลักษณะพิเศษ คือ ต้นที่ถูกเก็บผลไปในตอนเช้า จะผลิตผลขึ้นใหม่อีกในตอนเย็น หรือต้นที่ถูกเก็บผลในตอนเย็น จะผลิตผลขึ้นใหม่อีกในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น พวกเขาจึงมีข้าวสาธิตให้บริโภคอย่างไม่บกพร่อง ทั้งนี้เพราะพวกนี้ยังไม่มีการสะสมคือ อดอยากบริโภคเวลาไหนก็ไปเก็บมาบริโภคเพียงครั้งละมือ ต่อมาเมื่อมีการสะสมขึ้น คือ บางพวกเก็บมาครั้งเดียวสำหรับบริโภคทั้งเช้าและเย็นบ้าง เก็บไว้บริโภค 2 วันบ้าง 4 วันบ้าง 8 วันบ้าง ทำให้ต้นข้าวสาธิตที่ถูกเก็บผลไปแล้วไม่ผลิตผลอีกต่อไป โดยนัยนี้ข้าวสาธิตก็ค่อยลดจำนวนลง จนมหาชนมองเห็นภัยเฉพาะหน้า

4) มหาชนได้ประชุมกันเพื่อแก้ไขป้องกันภัยที่จะเกิดขึ้น โดยตกลงให้แบ่งสรรที่ดินให้แต่ละคน (ครอบครัว) มีสิทธิครอบครองเพื่อทำมาหากิน และคัดเลือกผู้มีลักษณะดีให้ทำหน้าที่ปกครองดูแลในฐานะเจ้าของแผ่นดิน จึงมีคำ ขัตติยะ (ตรงกับคำว่า กษัตริยะ ในภาษาสันสกฤต) เกิดขึ้น โดยประชาชนยินดีแบ่งปันผลประโยชน์แก่ผู้ปกครองนั้น เนื่องจากผู้ปกครองทำหน้าที่ได้ดี ประชาชนพอใจ จึงมีคำว่า “ราชา” เกิดขึ้น และเนื่องจากผู้ปกครองเป็นผู้ที่มหาชนคัดเลือก แต่งตั้ง จึงมีชื่อว่า “มหาสมมตราช” ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้กลุ่มคนที่เรียกว่า “กษัตริย์” จึงเกิดขึ้น

5) ต่อมากษัตริย์ผู้เปื้อน่ายหน้าทีปกครอง จึงออกไปบวชเป็นบรรพชิต เรียกตัวเองว่า “สมณะ” แม้พวกพราหมณ์ พวกแพศย์ และพวกศูทรที่เปื้อน่ายหน้าทีของตน ๆ ออกบวชเป็นบรรพชิตก็เรียกว่า “สมณะ” เหมือนกัน

พระพุทธเจ้าตรัสสรุปว่า การเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร และแม้สมณะล้วนเป็นโดยธรรม คือ หน้าที่ มิใช่โดยวรรณะอย่างพวกพราหมณ์เข้าใจ ทั้ง 5 พวกนี้ ถ้าประพฤติธรรม คือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต เป็นมิจฉาปฏิญญี หลังจากตายก็ไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรกเหมือนกัน ถ้าประพฤติธรรม คือ สุจริต 3 หลังจากตายก็ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนกัน แล้วตรัสสอนให้เจริญโพธิปักขิยธรรม (ธรรมที่เกื้อกูลแก่การตรัสรู้)

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 11, น. 83-102)

ในอัครคัมภีร์เมื่อมีมนุษย์มากขึ้น ก็มีมนุษย์ที่เกี่ยวข้องร้านอาหาร และโลกอยากได้ของคนอื่น กล่าวคือ เกิดลัทธิครอบครองขึ้นก่อน เมื่อคนไม่มีศีลธรรมก็เกิดการละเมิดสิทธิ และก็เกิดการต่อสู้ จึงมีความจำเป็นต้องมีคนกลางที่มีความยุติธรรมมาไกล่เกลี่ย กล่าวได้ว่าการมี “มหาสมมตราช” ซึ่งว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ตีเตียนผู้ที่ควรตีเตียน ชับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ ก็เพื่อแก้ปัญหาบ้านเมืองเมื่อเกิดความขัดแย้งเป็นการสร้างความยุติธรรมในสังคม และแสดงให้เห็นว่า อำนาจการปกครองเป็นของประชาชน โดย “มหาสมมตราช” มีหน้าที่ปกครองโดยธรรม ธรรมจึงเป็นเครื่องมือในการปกครองไม่ได้ใช้อำนาจตามอำเภอใจ

พระพุทธศาสนาสนับสนุนเสรีภาพทางความคิด และการปกครอง ดังที่ปรากฏในอัครคัมภีร์ แสดงให้เห็นว่า กษัตริย์นั้นเกิดขึ้นจากคนพวกเดียวกันเอง มิใช่พวกอื่น จากคนเสมอกัน มิใช่คนไม่เสมอกัน เกิดขึ้นโดยธรรม มิใช่เกิดขึ้นโดยอธรรม และเกิดจากประชาชาติ หรือสัญญาประชาคมที่แสดงถึงการมีสิทธิเสรีภาพทางความคิดและการปกครอง ธรรมะจึงเป็นสิ่งประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

3.3.4.2 อำนาจในการปกครอง

การปกครองมีความสัมพันธ์กับการใช้อำนาจ ไม่ว่าจะใช้ระบอบการปกครองแบบใด ความสำคัญอยู่ที่การใช้อำนาจ การปกครองที่ใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรมถือว่า ระบอบการปกครองนั้นไม่มีความยุติธรรม ย่อมไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน การใช้อำนาจในการปกครองในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ามิได้ทรงกำหนดว่าระบอบการเมืองการปกครองแบบใดดีที่สุด แต่กำหนดเรื่องการใช้อำนาจโดยธรรม ไม่ว่าจะเป็นการปกครองของสถาบันใดก็ตาม เช่น ในสถาบันครอบครัวบิดามารดาอย่ามีอำนาจเหนือบุตร ในสถาบันการเมืองรัฐอย่ามีอำนาจเหนือประชาชน พระพุทธเจ้าทรงแนะนำเรื่องการใช้อำนาจ ในอาธิปไตยสูตร ดังนี้

อธิปไตย(ความเป็นใหญ่) 3 ประการ คือ

- 1) อัตตอธิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่)
- 2) โลกอธิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่)
- 3) ธัมมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่)

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 201)

อัตตอธิปไตย เป็นการถือตนเองเป็นศูนย์กลาง ถือตนเองเป็นใหญ่ ตลอดจนผลประโยชน์ของตนเป็นใหญ่ ทำให้เป็นการปกครองที่เห็นแก่ตัว ไม่รับฟังความเห็นของผู้อื่น

โลกอธิปไตย เป็นการถือผู้อื่นเป็นศูนย์กลาง ถือความนิยมของโลกเป็นใหญ่ หากเสียส่วนใหญ่ประกอบด้วยคนดี ย่อมส่งผลให้คุณมากกว่าโทษ แต่ถ้าเสียส่วนใหญ่เป็นคนไม่ดี ย่อม

ส่งผลให้การปกครองนั้นให้โทษมากกว่าคุณ การปกครองระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันใช้เสียงส่วนใหญ่แบบโลกาธิปไตย

ธัมมาธิปไตย เป็นการถือธรรมเป็นศูนย์กลาง คือ ถือหลักความจริง ความถูกต้อง ความดีงามสมควรตามธรรม ใช้เหตุผลเป็นใหญ่ทำให้เกิดประโยชน์กับตนเองและผู้อื่น เป็นการปกครองที่ยึดถือธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา แม้ว่าอาจไม่ถูกใจคนส่วนใหญ่แต่ใช้ความถูกต้องเป็นหลัก พระพุทธเจ้าทรงใช้หลักธัมมาธิปไตยปกครองสงฆ์ตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในจักกวัตตสูตรมีข้อความกล่าวไว้ว่า “พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแลผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เชิดชูธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน และคุ้มครองกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมโดยธรรม” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 155-156)

การปกครองในอธิปไตย 3 มีธัมมาธิปไตยเป็นทางสายกลางระหว่างอัตตาธิปไตยกับโลกาธิปไตยซึ่งสำเร็จด้วยการละทิ้งตัวตนคือ ไม่เอาอัตตาเป็นใหญ่ และไม่หวั่นไหวกับโลกธรรม¹ เพราะฉะนั้นการใช้ธรรม โดยพิจารณาปัญหาความจริงความถูกต้องโดยไม่มีอคติใดใด ถือทางสายกลาง จึงเป็นการดำเนินงานโดยธรรม

การถือธรรมเป็นใหญ่ในการเมืองการปกครองคือ การเมืองการปกครองที่ไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพ ทำให้เกิดความได้เปรียบหรือเสียเปรียบในรัฐ โดยรัฐหรือผู้ปกครองมีหน้าที่เพื่อประโยชน์ของคนในปกครอง ผู้ที่มีอำนาจมีหน้าที่เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมซึ่งปรากฏในพระสูตรอันว่าด้วยเรื่องบุคคลสองจำพวกดังนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลสองจำพวกนี้ เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลสองจำพวกไหนบ้าง คือ

- 1) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 2) พระเจ้าจักรพรรดิ

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 97)

¹ โลกธรรม 8 คือ เรื่องธรรมดาของโลก ได้แก่ ลาภ-เสื่อมลาภ ยศ-เสื่อมยศ สรรเสริญ-นินทา สุข-ทุกข์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 217)

อำนาจหรือรูปแบบการปกครองที่พึงปรารถนาตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาจึงเป็นอำนาจหรือรูปแบบการปกครองที่เป็นไปเพื่อความยุติธรรมทางการเมือง

3.3.4.3 คุณสมบัติของผู้ปกครอง

ปรีชา ช้างขวัญยืน ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับรัฐตามทฤษฎีทางพระพุทธศาสนาว่า ไม่ใช่รัฐแบบเทวสิทธิ์ ซึ่งถือเอาอำนาจอันชอบธรรมในการปกครองมาจากพระเจ้า แต่ผู้ปกครองมีลักษณะเป็นธรรมราชา คือ ผู้ทรงไว้ซึ่งธรรมะ ผู้ใช้ธรรมะในการปกครอง อำนาจการปกครองยังเป็นของประชาชน (2534, น. 14-15) หากพิจารณาจากอัครคัมภีร์จะเห็นได้ว่า ผู้เป็นราชามีลักษณะเด่นชัดคือ มิได้อยากเป็นราชา แต่ผู้คนพากันเลือกให้เป็น โดยมองจากคุณสมบัติ (2534, น. 74) ยิ่งเป็นผู้มีคุณธรรมมากยิ่งขึ้นต้องเป็นผู้ที่ทำเพื่อส่วนรวมมาก ในทัศนะของพระพุทธศาสนาหน้าที่มาจากความจำเป็นในสังคม มีหน้าที่จึงมีอำนาจ เช่น กษัตริย์มีหน้าที่ตามทศพิธราชธรรม ถ้าไม่ทำก็เป็นกษัตริย์ที่ไม่ดี อำนาจจึงมีไว้เพื่อสนับสนุนหน้าที่

ผู้ปกครองมีความสำคัญตามหลักพระพุทธศาสนาโดยถือว่าก่อนที่จะปกครองผู้อื่นได้ต้องปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน ดังพุทธพจน์ที่ปรากฏในอัมมิกสูตรว่า

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป

ถ้าโคจำฝูงไปคดเคี้ยว

โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน

ในเมื่อโคจำฝูงไปคดเคี้ยว

ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน

ผู้ใดได้รับตำแหน่งให้เป็นใหญ่

ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม

ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย

หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม

ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป

ถ้าโคจำฝูงไปตรง

โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน

ในเมื่อโคจำฝูงไปตรง

ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน

ผู้ใดได้รับตำแหน่งให้เป็นใหญ่

ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม
 ประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย
 หากพระราชชาติตั้งอยู่ในธรรม
 ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 21, น. 115-116)

ดังนั้นผู้ปกครองจึงต้องมีธรรมะประจำใจในการปกครอง หลักราชธรรม 10 หรือเรียกว่า ทศพิศราชธรรม เป็นหลักธรรมประจำใจของผู้ปกครองบ้านเมืองมี 10 ประการ ดังต่อไปนี้

- 1) ทาน (การให้) คือ การช่วยเหลือเกื้อกูลอนุเคราะห์ผู้อยู่ใต้ปกครอง
- 2) ศีล (ความประพฤติดีงาม) คือ การให้ความเคารพต่อกฎเกณฑ์ทางสังคม
- 3) บริจาคะ (การบริจาค) คือ การเสียสละเพื่อประโยชน์สุขของปวงชน
- 4) อาชวระ (ความซื่อตรง) คือ การปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต
- 5) มัททวะ (ความอ่อนโยน) คือ มีอัธยาศัยดี ไม่เย่อหยิ่งถือตัว
- 6) ตปะ (การรู้จักยับยั้งชั่งใจ) คือ การไม่ปล่อยให้อำนาจกิเลสมาครอบงำ
- 7) อักโกธะ (ความไม่โกรธ) คือ มีเมตตาธรรมประจำใจ
- 8) อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) คือ ไม่กดขี่ข่มเหงผู้อยู่ใต้ปกครอง
- 9) ชันติ (ความอดทน) คือ มีความอดทนต่อความยากลำบาก เหน็ดเหน้อยใจ
- 10) อวิโรธะ (ความไม่คลาดธรรม) คือ มีความประพฤติตั้งตนอยู่ในธรรม มีจิตใจ

หนักแน่น ไม่มีอคติ

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 240-241)

ทศพิศราชธรรมเป็นหลักธรรมเพื่อให้ผู้ปกครองรัฐไม่ประมาทในการเสริมสร้างความสงบสุขเรียบร้อย โดยจัดสรรให้สภาวะแวดล้อมเกื้อกูลกับความอยู่ดีมีธรรม และการแสวงหาคุณค่าทางจิตใจที่สูงขึ้นไปของปัจเจกชน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 70/50) ในทศพิศราชธรรมข้อที่ 10 กล่าวถึง อวิโรธะ ซึ่งเกี่ยวกับการไม่คลาดเคลื่อนในธรรม (ความถูกต้อง) และต้องไม่มีใจเอนเอียงจนเกิดอคติในการปกครอง ซึ่งแสดงถึงมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมเป็นคุณธรรมข้อหนึ่งในการปกครองให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข

3.4 บุคคลที่มีความยุติธรรม

มนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนามีธรรมชาติที่มีความต้องการทางกาย และ อารมณ์ ซึ่งแสดงออกทางกาย วาจา และความคิด ในทางที่ถูกและที่ผิด ดังนั้นพระพุทธองค์จึง

สอนให้มนุษย์รู้จักรู้ผิดด้วยปัญญา แต่บุคคลที่มีความยุติธรรมนั้นจะต้องมีองค์ประกอบภายในที่ส่งเสริมให้มนุษย์สร้างสรรค์ความยุติธรรมในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วย ผู้วิจัยมีความเห็นว่า มนุษย์ที่สมบูรณ์ของพระพุทธศาสนาคือ มนุษย์ที่มีทั้งปัญญาและพรหมวิหาร 4 รวมทั้งหิริและโอตตปปะ ซึ่งเป็นคุณธรรมภายในจิตใจของบุคคลที่ประเสริฐ คุณธรรมเหล่านี้จะทำให้มนุษย์ไม่เกิดอคติคือ ความลำเอียงด้วยความรัก ความโกรธ ความกลัว และความหลง จนทำสิ่งที่ไม่ยุติธรรม

มนิทัศน์เรื่องความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาจึงไม่แยกขาดระหว่างความดีกับความถูกต้อง หรือ ธรรมกับวินัย ซึ่งเป็นหัวใจของความยุติธรรม ดังนั้น บุคคลที่มีความยุติธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาจึงต้องประกอบด้วย กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ซึ่งถือว่าเป็นกุศลธรรมที่เป็นความดีควบคู่ไปกับความถูกต้อง ตัวอย่างเช่น มนุษย์เบียดเบียนกันย่อมทำให้สังคมไม่สงบสุข ความยุติธรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้ มนุษย์จึงเป็นต้นตอของปัญหาสังคมซึ่งการแก้ไขต้องแก้จากภายใน พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญในการควบคุมจิตใจและความประพฤติของมนุษย์มากกว่าการควบคุมระบบ เนื่องจากถึงแม้มีระบบที่ดีเช่น มีกฎหมายที่ยุติธรรม แต่ถ้าบุคคลไม่ดีก็สามารถละเมิดได้โดยสร้างความเสียหายแก่ผู้อื่นและสังคมนั้น การเริ่มต้นแก้ปัญหาก็ต้องแก้ที่ตัวมนุษย์ก่อน

ผู้วิจัยมีทัศนะว่า บุคคลที่มีความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาจะต้องประกอบด้วย อริยมรรคมีองค์ 8 หมวดปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) คือ ปัญญา และ สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) ซึ่งในเรื่องนี้มีสาระสำคัญเทียบได้กับพรหมวิหาร 4 โดยมีหลักธรรมที่ส่งเสริมสำนึกในความยุติธรรมได้แก่ หิริและโอตตปปะ ดังนี้

3.4.1 ปัญญา

ในพระพุทธศาสนาปัญญามีสองแบบคือ โลกียปัญญา (ปัญญาทางโลก) และ โลกุตระปัญญา (ปัญญาเหนือโลก) บุคคลที่มีความยุติธรรมใช้โลกียปัญญาเนื่องจากความยุติธรรมเป็นปัญหาสังคมซึ่งเป็นปัญหาทางโลก ปัญญาในที่นี้จึงหมายถึง การรู้ตรงตามความเป็นจริง รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว รู้ถูกรู้ผิด (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 22-24) การอาศัยปัญญาเป็นเครื่องมือที่จะไม่ทำให้มนุษย์ตกเป็นทาสของกิเลสซึ่งเป็นอกุศลธรรม และมีเสรีภาพที่แท้จริง โดยการใช้เหตุผลอย่างแยบคายที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ เป็นการใช้ความคิด ความรู้จักคิดโดยทำใจให้แยบคาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นหรือปัญหานั้น ๆ ให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 69)

ในโศกนาฏกรรมของทศพรอธิบายเรื่องศีลและปัญญาไว้ว่า “ปัญญาต้องมีศีลช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ศีลก็ต้องมีปัญญาช่วยชำระให้บริสุทธิ์ ปัญญาต้องมีในที่ที่มีศีล ศีลต้องมีในที่ที่มีปัญญา ปัญญาต้องมีแก่ผู้มีศีล ศีลต้องมีแก่ผู้มีปัญญา นักปราชญ์ยกย่องศีลและปัญญาว่า เป็นสิ่งล้ำเลิศในโลก” (พระไตรปิฎกเล่มที่ 9, น. 122) ศีลนั้นต้องประกอบด้วยปัญญา และปัญญานั้นก็ต้องประกอบด้วยศีลหมายความว่า พระพุทธศาสนาไม่แยกแยะระหว่างอริยมรรคมีองค์ 8 หมวดปัญญา และหมวดศีล โดยถือว่าความประพฤติที่ดีย่อมมาจากความคิดที่ดีด้วย เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องและดีงาม

พระพุทธศาสนายอมรับว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเจตจำนงและมีจริยธรรม ทำให้มนุษย์ต่างจากสัตว์เนื่องจากมนุษย์มีความสามารถในการพัฒนาปัญญา หรือ ความมีเหตุผล ในขณะที่สัตว์ทำไม่ได้ ซึ่งพระพุทธศาสนาก็ยอมรับความสามารถนี้ของมนุษย์ ในขณะที่สภาวะของมนุษย์ที่มีทุกข์คอยบีบบังคับ มนุษย์จึงควรใช้ปัญญาเป็นตัวนำในการดำเนินชีวิต เช่น การใช้สิทธิและเสรีภาพก็ต้องประกอบไปด้วยปัญญา กล่าวคือ ไม่เป็นการสร้างความเดือดร้อนให้ผู้อื่น หรือ แม้แต่การช่วยเหลือกันก็ต้องใช้ปัญญาประกอบเพราะต้องมีความสมเหตุสมผล พระพุทธศาสนาไม่ได้สนับสนุนจริยธรรมโดยไม่ใช้ปัญญา เช่น ความเมตตาก็ต้องมีปัญญาประกอบด้วย (เพราะเมตตาที่ปราศจากปัญญาอาจทำให้เกิดอคติเป็นความลำเอียงนำมาซึ่งผลประโยชน์ส่วนตน) โดยที่ปัญญาจะเป็นตัวจุดรั้งให้เห็นว่าไม่มีสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอน ไม่มีอะไรเป็นแก่นสารที่ควรยึดติด ทำให้การกระทำนั้นประกอบไปด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวกู ของกู

ปัญญาจึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา เนื่องจากปัญญาเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้เกิดกิเลสตัณหาที่เป็นตัวปรุงแต่งจิตขึ้นมามีอำนาจในการครอบงำจิตใจของมนุษย์จนทำผิดจริยธรรมต่าง ๆ ทำให้เกิดความไม่ยุติธรรม ดังนั้นมนุษย์จึงหลุดพ้นได้ มีอิสรภาพแท้จริงได้ก็ด้วยปัญญาเป็นปัจจัย ดังจะเห็นได้ว่า ปัญญาเป็นเกณฑ์ตัดสินในการวัดคุณธรรมของพระอริยบุคคลซึ่งบรรลุป่าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาซึ่งเป็นคุณธรรมของบุคคลที่มีความยุติธรรมจึงเป็นชีวิตที่ประเสริฐในทัศนะของพระพุทธศาสนา

เนื่องน้อย บุญเนตร มีความเห็นว่า “ความรู้ที่พุทธปรัชญาเรียกว่า ปัญญา หรือ การบรรลุซึ่งสัจธรรม มิใช่เป็นเพียงสาเหตุที่นำไปสู่ผลของการสำนึกทางสังคมเท่านั้น แต่การบรรลุถึงสภาวะธรรมชาติตามความเป็นจริงคือ การบรรลุสำนึกทางสังคม” (2537, น. 25) ดังนั้น การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญาจึงเป็นสำนึกในความยุติธรรมทางสังคมด้วย

3.4.2 พรหมวิหาร 4

ในสังคัมตะวันตมมักคำนึงถึงมโนทัศน์เรื่อง"สติ" แต่สังคัมพุทธไม่ได้คำนึงถึงเฉพาะสติและหน้าที่ต่อกันเท่านั้น ยังมีคุณธรรมที่สำคัญคือ พรหมวิหาร 4 ซึ่งเป็นคุณธรรมของบุคคลที่ประเสริฐ ช่วยทำให้เกิดความยุติธรรมทางสังคมประกอบด้วย ทำให้การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในสังคมเป็นไปด้วยความเต็มใจ ไม่ใช่เป็นเพียงหน้าที่เท่านั้น เช่น บิดามารดารักและเลี้ยงดูบุตรด้วยความเมตตากรุณา โดยมีองค์ประกอบดังนี้

- 1) เมตตา (loving-kindness) คือ ความรักความปรารถนาดี คิดทำประโยชน์แก่ผู้อื่น
- 2) กรุณา (compassion) คือ ความสงสารคิดช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นจากทุกข์
- 3) มุทิตา (altruistic joy) คือ ความยินดีในความสุขความสำเร็จของผู้อื่น
- 4) อุเบกขา (neutrality) คือ ความวางใจเป็นกลางมีจิตเที่ยงตรงไม่เอนเอียงด้วยอคติ

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 124)

มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้ใช้เฉพาะเหตุผล แต่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์จำเป็นต้องมีคุณธรรมที่ไม่เอื้อประโยชน์แก่ตนเองแต่เป็นการช่วยเหลือสังคมดังเช่น พรหมวิหาร 4 แต่การกระทำที่ดีนั้นย่อมก่อให้เกิดความสุขใจที่ได้กระทำและยังผลให้เกิดวิบากกรรมที่ดีในอนาคตด้วย ดังนั้นพรหมวิหาร 4 ซึ่งเป็นคุณธรรมอันประเสริฐจึงก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคมด้วย

พรหมวิหาร 4 เป็นตัวประสานระหว่างสติกับหน้าที่ โดยไม่ใช่เพียงการไม่ละเมิดผู้อื่น หรือ กระทำตามหน้าที่ของตนเท่านั้น แต่เป็นการแสดงออกของมนุษย์ที่มีจิตใจอ่อนโยน เห็นเพื่อนร่วมโลกเป็นเพื่อนร่วมเดินทาง มองเห็นเพื่อนมนุษย์เป็นเป้าหมายในตัวเอง ไม่ใช่เป็นเพียงวิถีทาง โดยปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ในฐานะที่มีค่าเท่าเทียมกัน ทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่การบีบบังคับใช้อย่างเช่นกฎหมาย ไม่มีความอิจฉาริษยาเอาเปรียบกันเพราะมีใจประกอบด้วยมุทิตา เมื่อเห็นผู้อื่นเดือดร้อนก็ช่วยเหลือด้วยใจกรุณา

การใช้พรหมวิหาร 4 นั้นจะใช้เมตตาอย่างเดียวไม่ได้ เพราะเมตตาต้องมีปัญญาประกอบด้วย (Somparn Promta, n.d., pp. 180-181) มิฉะนั้นคนไม่ดีก็จะใช้เมตตาเป็นเครื่องมือในการเอาเปรียบคนดีได้ เช่น ขอลานอาชีพลอกเอาเงินจากคนที่เมตตา การเจริญเมตตาอย่างเดียวโดยไม่มีปัญญาก็ไม่ช่วยให้เข้าถึงธรรมขั้นสูงสุดได้ เพราะจะทำให้เกิดความรักอย่างไม่มีขอบเขตเกินเลยจากความเมตตาเป็นสิเน่หา ทำให้เกิดอคติ เช่น บิดามารดารักบุตรจึงปกป้องบุตรในทางที่ผิด จำเป็นต้องมีอุเบกขา (ความมีใจเป็นกลาง) เข้ามาสกัดเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างอารมณ์และเหตุผล

สังคัมพุทธจึงไม่ใช่สังคัมที่มุ่งเอาเปรียบเบียดเบียนกัน แต่เป็นสังคัมที่ช่วยเหลือกัน ไม่ใช่เพื่อความเท่าเทียมกัน แต่เป็นการเกื้อกูลด้วยมิตรภาพ ดังนั้นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันจึงเป็นการสร้างความยุติธรรมทางสังคัมในพระพุทธศาสนา โดยบุคคลที่มีความยุติธรรมจำเป็นต้องมีพรหมวิหาร 4 อยู่ในใจเสมอ

3.4.3 หิริและโอตตปปะ

สำนึกในความยุติธรรมของมนุษย์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์มีคุณธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งก็คือ ธรรมคัมครองโลก 2 ประการ ได้แก่

- 1) หิริ หมายถึง ความละอายใจต่อบาป ความละอายใจต่อความชั่ว
- 2) โอตตปปะ หมายถึง ความเกรงกลัวต่อบาป ความเกรงกลัวต่อความชั่ว

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546, น. 65)

“หิริและโอตตปปะ สองคำนี้หมายถึง สำนึกทางศีลธรรม (moral sense) ที่ดำรงอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคนมาตั้งแต่เกิด” (สมภาร พรหมทา, 2540, น. 84) ดังนั้นมนุษย์จึงมีความแตกต่างจากสัตว์เพราะมีสำนึกทางศีลธรรมหรือจริยธรรม ซึ่งเป็นแรงจูงใจให้มนุษย์ไม่มีพฤติกรรมที่ทำให้สังคัมเดือดร้อน เช่น การเผาบ้านเมืองตัวเอง การกระทำความชั่วเป็นการแสดงถึงการขาดสำนึกทางจริยธรรม โดยไม่สามารถแยกได้ว่าอะไรดีชั่ว ถูกผิด เมื่อเป็นเช่นนั้นมนุษย์จึงไม่แตกต่างจากสัตว์ ดังนั้นถ้ามนุษย์ปราศจากหิริและโอตตปปะแล้ว สังคัมมนุษย์ก็ไม่แตกต่างจากสังคัมสัตว์ คุณธรรมข้อนี้จึงเป็นปรากฏการณ์สุดท้ายในหลักจริยธรรมของมนุษย์ และเป็นคุณธรรมที่ขาดไม่ได้ของบุคคลที่มีความยุติธรรม

ฉะนั้น มนุษย์จะมีความยุติธรรมหรือรักษาความยุติธรรมไว้ได้ก็ต้องอาศัยสำนึกทางจริยธรรมของหิริและโอตตปปะช่วยกระตุ้นหรือสนับสนุน คนที่รู้สึกว่าการกระทำของตัวเองกำลังจะทำการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่นซึ่งเป็นสิ่งชั่วร้ายน่าละอายหรือน่ากลัว ก็จะไม่ทำสิ่งนั้นซึ่งทำให้เกิดความไม่ยุติธรรม หิริและโอตตปปะจึงได้ชื่อว่าเป็นธรรมรักษาโลกซึ่งก็คือรักษาความยุติธรรมไว้ด้วยนั่นเอง

3.5 เสถียรภาพของความยุติธรรม

ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ระเบียบกฎเกณฑ์ที่จะทำให้เกิดความยุติธรรมทางสังคัมเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพการณ์ในแต่ละยุคสมัยแต่ต้องสอดคล้องกับความยุติธรรมตาม

ธรรมชาติ ส่วนความยุติธรรมตามธรรมชาติโดยเฉพาะกฎแห่งกรรมมีความคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ใครทำอย่างไรก็ต้องได้ผลอย่างนั้นเสมอ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความ ตั้งอยู่ตาม ธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุ นั้นว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง” ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิด ขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนี้ว่า “สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์” ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึง บอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า “สังขารทั้งปวงเป็น ทุกข์” ตถาคต เกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตาม ธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตถาคตรู้ บรรลุธาตุนี้ว่า “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 20, น. 385)

ธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้เป็นความจริง ความเป็นไปโดยธรรมชาติ ไม่ได้ขึ้นกับ พระพุทธเจ้าหรือการอุบัติขึ้นของพระองค์ ธรรมนั้นก็ยังคงอยู่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าเป็นเพียงผู้นำ ความจริงเหล่านี้มาบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้พระพุทธศาสนามีลักษณะ แบบลัทธิสัมบูรณ์นิยม¹ (Absolutism)

สุนทร ธี รังษี ให้ความเห็นว่า “ธรรม” ในทางจริยศาสตร์หมายถึง ความดี ความ ถูกต้อง หรือ ความชอบธรรม เนื่องจากมีความหมายตรงข้ามกับคำว่า อธรรม ที่แปลว่า ความชั่ว ความไม่ถูกต้อง ความไม่ชอบธรรม (2550, น. 18) โดยมีภาษิตในธัมมิกเถรคาถาที่ว่า

ธรรมเท่านั้นย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม
ธรรมที่ประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้. . .
เพราะธรรมและอธรรมทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน
อธรรมนำไปสู่นรก ธรรมให้ถึงสุคติ

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 26, น.389)

สิทธิ บุตรอินทร์ ให้ความเห็นว่า “ธรรม” หมายถึง ความถูกต้อง (righteousness) ซึ่งเป็นเครื่องมือในการบรรลุเป้าหมายชีวิต หลักการใดที่ไม่อิงกับหลักธรรมแล้ว ก็จะไม่ประสบ

¹ ลัทธิสัมบูรณ์นิยมถือว่าความจริงหรือคุณค่าเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับการ กำหนดของผู้ใด เป็นอิสระไม่ขึ้นกับเหตุปัจจัยภายนอก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548, น. 1)

ความสำเร็จ เพราะธรรมเป็นความจริง เป็นหลักการที่มนุษย์ยอมรับด้วยเหตุผล และให้คุณประโยชน์กับผู้ที่ปฏิบัติ โดยเป็นสิ่งที่ค่าจุนโลก เพราะฉะนั้นในทัศนะของพระพุทธศาสนา มนุษย์ไม่สามารถแก้ปัญหาชีวิตได้ถ้าไม่ใช้หลักธรรม (2523, น. 156-157)

ในพระปัจจุสมโฆวาทของพระพุทธองค์ได้ให้ข้อคิดว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ถ้าสงฆ์ปรารภจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างก็ถอนได้ . . . ธรรม และ วินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย” (พระไตรปิฎก เล่มที่ 10, น. 164-165) จากพุทธวจนะนี้แสดงให้เห็นว่า วินัยที่บัญญัติขึ้นเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยของสังคมได้ ซึ่งในทัศนะนี้พระพุทธศาสนามีลักษณะแบบลัทธิสัมพัทธนิยม¹ (Relativism) โดยที่พระองค์เปิดโอกาสให้แก่สิกขาบทเล็กน้อยได้ ถ้าการปรับนั้นไม่ได้ทำให้ความมุ่งหมายของธรรมเปลี่ยนแปลงไป

จากพระปัจจุสมโฆวาทของพระพุทธเจ้า ธรรม และ วินัย ที่กล่าวถึงในที่นี้หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก โดยแบ่งเป็น

- 1) ธรรม หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดที่พระองค์ทรงนำมาสอนเวไนยสัตว์ มีความหมายรวมทั้งส่วนที่เป็นสังฆธรรมคือ ความจริง และ จริยธรรมคือ หลักปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุดอันทำให้ทุกข์ทั้งปวงดับไปโดยสิ้นเชิง
- 2) วินัย เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้นเพื่อเป็นระเบียบปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ที่อยู่รวมเป็นสังฆมที่ต่างจากฆราวาสทั่วไป เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับกาลเทศะและสภาพแวดล้อมทางสังคม ไม่ได้เป็นเรื่องที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

(พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, น. 452)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความมีเสถียรภาพของความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาไม่ได้ถูกมองแบบแบ่งแยกระหว่างธรรมกับวินัย แต่ทั้งธรรมและวินัยนี้เองที่เป็นปัจจัยให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงดำรงอยู่ได้ ไม่สามารถตัดสินได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นลัทธิสัมบูรณ์นิยม หรือ ลัทธิสัมพัทธนิยม เนื่องจากธรรมมีลักษณะคงที่ แต่วินัยยืดหยุ่นได้ตามสภาวะแวดล้อม ดังนั้นการจะเลือกใช้ธรรมหรือวินัยในโอกาสใดต้องดูความเหมาะสมของสถานการณ์ด้วย ดังเช่น มหาปเทศ 4 ที่พระพุทธองค์ทรงให้แนวทางในการตัดสินว่าสิ่งใดควรหรือไม่ควร

¹ ลัทธิสัมพัทธนิยมเชื่อว่าความจริงหรือคุณค่าไม่ได้มีอยู่ด้วยตัวเอง แต่ต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยอื่น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2548, น. 87)

- 1) ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้ห้ามไว้ว่า “สิ่งนี้ไม่ควร” ถ้าสิ่งนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ชัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- 2) ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้ห้ามไว้ว่า “สิ่งนี้ไม่ควร” ถ้าสิ่งนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งที่ควร ชัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร
- 3) ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้อนุญาตไว้ว่า “สิ่งนี้ควร” ถ้าสิ่งนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ชัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- 4) ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้อนุญาตไว้ว่า “สิ่งนี้ควร” ถ้าสิ่งนั้นอนุโลมเข้ากับสิ่งที่ควร ชัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร

(พระไตรปิฎกเล่มที่ 5, น. 139-140)

กฎเกณฑ์บางอย่างทางสังคมสามารถปรับเปลี่ยนได้ เพื่อให้เหมาะกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากกฎเกณฑ์เป็นสมมุติบัญญัติ ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรลุเป้าหมายของชีวิต กฎเกณฑ์ที่เป็นธรรมจึงต้องเป็นไปและเอื้อต่อการดำรงรักษาความเป็นมนุษย์ของปัจเจกชน (ชาฎนรงค์ บุญหนุน, 2550, น. 196) ระบบจริยธรรมของพระพุทธศาสนาจึงสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ทางสังคม ความยุติธรรมจึงเป็นคุณธรรมในหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา เพราะการกระทำต่างๆ ตามหลักสิทธิหน้าที่เป็นต้น เป็นกุศลกรรมซึ่งทำให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ผู้กระทำและสังคมทั้งในชีวิตนี้และในอนาคต มีความสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์และเดินตามหลักสังฆธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งมีหลักปฏิจสุมุปาทเป็นต้น ความมีเสถียรภาพของความยุติธรรมจึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีค่าเพื่อความสงบสุขทั้งของปัจเจกบุคคลและสังคม

มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมในพระพุทธศาสนาจึงมีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่างกับมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมในปรัชญาตะวันตก ซึ่งในบทต่อไปผู้วิจัยจะนามโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมของจอห์น รอลส์ มาเปรียบเทียบกับมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมในพระพุทธศาสนา เพื่อให้ช่วยให้เข้าใจมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมของพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

